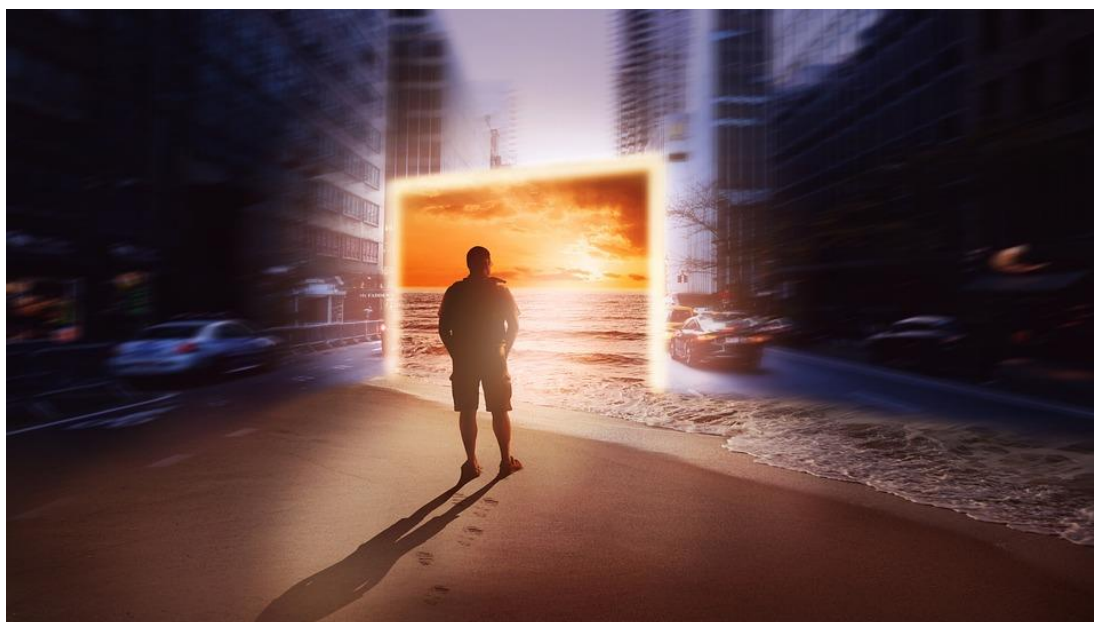

Lakatos Júlia

Az elszalasztott reflexió

***Miért nem látja az ellenzék, hogy a liberalizmus és a
demokrácia között feszültség van?***

Az utóbbi évtized sikertelen ellenzéki választási szerepléseit követően, minden egyes vereség után elemzések garmadája született arról, hogy miért maradhattak alul a Fidessel szemben álló pártok. Az elemzések többsége abból indult ki, hogy a Fidesz 2010-es kétharmados győzelmét követő hatalomgyakorlása nemcsak populista, hanem antidemokratikus, az ellenzék veresége pedig az eléjük gördített különböző intézményi akadályoknak köszönhető.

info@meltanyossag.hu

www.meltanyossag.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

A kormányzó párt negyedik kétharmadát követően úgy véljük azonban, hogy ez az értelmezési keret figyelmen kívül hagyja azt az intézményektől független szempontot, hogy valami miatt a társadalom jelentős része szavazatával újra meg újra visszaigazolja, megerősíti a Fidesz politikáját. Ennek okát nem a propagandában vagy az intézményes machinációkban látjuk, hanem abban, hogy a Fidesz érzékel egy valós problémát, amire az ellenzék szinte alig reflektál. Ez a liberális demokrácia két alkotóelemének, a liberális és a demokratikus elemeinek a két elem egyesülése óta létező belső feszültsége, amiről kevés szó esik, mivel az illiberális kísérleteket pusztán a liberális demokrácia ideáljától való devianciaként vizsgálják. Ez azt feltételezi, hogy a demokráciát csakis liberális demokráciaként tudjuk értelmezni, miközben a világ tele van nem liberális demokráciákkal.

Ugyan az 1989-es kelet-európai rendszerváltásokat követően rövid ideig úgy tűnt, hogy világszerte dominánssá válik a liberális demokrácia, mára azt látjuk, hogy az intézményi adaptációk ellenére nem rendelkeztek az átalakuló társadalmak kellő megtartó erővel ahhoz, hogy a liberális demokráciák liberális elemei konzisztens módon érvényesüljenek hosszútávon. Ennek számtalan történelmi, kulturális, és gazdasági oka van, amelyek a liberális demokrácia hiányosságai, és túlzásai ellen egyaránt tiltakozó populisták megerősödését eredményezte. A liberális demokráciának a két alkotóelemének belső feszültségének vizsgálata új eszközöket kínál a konfliktus megértésére. Elemzésünkben azt állítjuk, hogy míg a Fidesz politikája erre a feszültség centrikus megközelítésre épül, folyamatosan kiélezve azt, addig a vele szembenálló ellenzéki pártok nem reflektálnak a két elem viszonyára, mivel természetesnek tartják a liberális demokrácia egységét és a liberális elemek primátusát.

Annak érdekében, hogy ezt szemléltessük, elemzésünkben előbb bemutatjuk a Fidesz viszonyulását a két alkotóelem közötti feszültséghez, majd felvázoljuk az ellenzék 2010-es választásokat követő kiinduló helyzetét. Ezt követően a 2014-től 2022-ig terjedő választási programjain keresztül bemutatjuk az ellenzéki pártok demokráciaképét, illetve azt, hogy mennyiben reagálnak a liberális demokrácia válságára, összekötik-e ezt a két elem belső konfliktusával. Fontos kérdés számunkra az is, hogy a kudarcos választási szereplések tanulságait visszaforgatják-e a következő választások programjaiba? Reflektálnak-e saját szerepeikre, megfigyelhető-e hosszútávú tervezés vagy alternatív társadalmi vízió a Fidesszel szemben, illetve, hogy megfogalmazódik-e az a gondolat, hogy demokráciaképük esetleg összefügg a sorozatos választási vereséggel. A pártok választási programjait négy szempont mentén vizsgáljuk: *a demokráciaképük, a nyugathoz való viszonyuk, a fennálló rezsimmel szembeni viszonyulásuk, valamint a pártok önreflexiója szerint*. Miközben elemzésünk arra jut, hogy a pártok problématérképén nincs rajta a liberális demokrácia válságának olyan irányú interpretációja, amely a két alkotóelem viszonyának belső feszültségéből vezeti le a konfliktust, aközben nem világos, hogy ez mennyiben egyfajta tudatos tudatlanság. Azaz mennyiben ered a téma politikai döntésen alapuló szándékos, stratégiai jellegű ignorálásán, vagy mennyiben az ismerethiány, esetleg a megszokás, vagy a nyugatos mintakövetés terméke. Elemzésünk többféle lehetséges variációt felvázol, mindazonáltal úgy véli, hogy a két elem közötti feszültség ismeretének megjelenítése az ellenzéki politikában előnyére válna a hazai politikai versenynek.

A Fidesz egyensúlyelmélete

Szemben azzal, amit az eddigiekben felvázoltunk az ellenzéki pártok kapcsán, a Fidesz, illetve a nemzetközi jobboldal egy része szerint a liberális és demokratikus elemek közötti feszültség inherens része a liberális demokráciáknak, azonban a második világháborút követően a liberális elem befolyása megváltozott, és napjainkra háttérbe szorította a demokratikus elemet. A Fidesz úgy véli, hogy napjainkban Európában már a *nem demokratikus liberalizmus* érvényesül, nem pedig liberális demokrácia. A *nem demokratikus liberalizmus* fogalma nem a Fidesz elméleti konstrukciója, egyre több politikatudományi szöveg születik, ami a liberális demokráciának a kihívásait vizsgálja. Dani Rodrik, a liberális demokráciát érintő két veszélyről szóló írásában például felhívja a figyelmet arra, hogy nemcsak az illiberalizmus jelenthet veszélyt a liberális demokráciákra, hanem a túl kevés demokrácia is. Véleménye szerint a liberális demokráciát aláássa az a hajlam, hogy a liberális elemet hangsúlyozzák a demokratikus helyett. Ez alatt azt érti, hogy a választott vezetők hatalmát egyre szélesebb körben korlátozzák olyan formális és informális tényezők, mint például a bürokrácia, a független szabályozó testületek, a bíróságok vagy akár a globális gazdaság. Ezt a típusú politikai berendezkedést nevezte el Yascha Mounk *“The People vs. Democracy”* című könyvében nem demokratikus liberalizmusnak. Könyvének egyik legfontosabb meglátása az illiberalizmus (a jogok nélküli demokrácia) és a nem-demokratikus liberalizmus (jogok demokrácia nélkül) közötti különbségtétel. Ez utóbbira hozza az Európai Uniót példaként, különösképpen a Görögországra irányuló megszorítások kapcsán a 2008-as gazdasági válságot követően. (Az előbbire pedig az Orbán-rezsimet.) Miközben a magyarországi populizmus és a Görögországot sújtó technokratikus uralom homlokegyenest

ellentétes egymással, valójában ugyanazon érme két oldala. Egyfelől az állampolgárok egyre inkább illiberális preferenciákkal rendelkeznek, azaz egyre türelmetlenebbek a független intézményekkel szemben, és egyre kevésbé tolerálják az etnikai és vallási kisebbségek jogait, másfelől a nem választott gazdasági elitek valóban befolyásolják a politikai rendszereket és egyre kevésbé reagálnak a nép igényeire. Mára Mounk arra jutott, hogy a liberális demokráciák válságának egyik oka, hogy egyre kevésbé képes a többségi véleményt becsatolni a törvényhozásba. Gondoljunk csak arra, mennyit hivatkozik a Fidesz arra, hogy az Európai Unióban egyre több kérdést nem választott vezetők hoznak meg, vagy hogy az európai döntéshozatal egyre inkább egy szűk liberális elit irányítása alá került, amely az intézményeket átpolitizálva, politikai alapon megkísérlik felülírni a demokratikusan megválasztott tagállami kormányok álláspontját, olyan intézkedéseket erőltetve a tagállamokra, amellyel az európai állampolgárok többsége nem ért egyet az európai elittel. Ide sorolhatóak azonban olyan esetek is, mint az, hogy az Arab tavasz folyamán a szólásszabadság bajnokának kikiáltott közösségi média felületek elnémíthatták az Egyesült Államok elnökét, és még sorolhatnánk. Az illiberális demokrácia elméleti alapja, egyben a liberális politika vehemens kritikája erre a percepciójukra épül.

Miközben az ellenzék antidemokratikusnak tartja a Fidesz és társai ilyen irányú kritikáját, úgy véljük nem foglalkozik eleget magával az *alapkérdéssel*, azaz a liberális demokrácia helyzetével, esetleges *hiányosságaival*. Számukra a demokrácia csakis liberális demokrácia lehet, ez által a kívánatos politikai magatartásforma a nyugati mintakövetés, míg a Fidesz mintafomáló magatartást kísérel meg folytatni azzal, hogy a demokratikus elemeket kívánná előtérbe helyezni a liberálissal szemben. Elemzésünkben az ellenzéki pártok demokráciaképének, valamint a liberális

demokrácia két alkotóeleméhez való viszonyulásuk alapján vizsgáljuk az ellenzék választási ajánlatát az állampolgárok számára 2010-től napjainkig.

A 2010-es kiinduló dátum két okból indokolt. Egyfelől mert a 2010-es országgyűlési választások az origója mindazon rendszer-szintű változásoknak, amelyet a liberális demokrácia leépítéseként értelmeznek. A kétharmados alkotmányozó többség nélkül ugyanis nem lett volna képes ilyen mélyreható változásokat végrehajtani a kormányzó pártszövetség. Az ellenzék rendszerellenzéki, ellenálló mivolta is a rendszer-szintű változásokra való reakcióként alakult ki. A másik ok azonban az, hogy immáron kellően hosszú idő telt el 2010 óta, hogy trendeket vizsgálhassunk, vagy regisztráljuk, hogy a pártok levontak esetleges következtetéseket a korábbi szerepléseikből.

2010, avagy a rendszerellenzéki kezdetek

A Fidesz 2010-es első kétharmados győzelmét követően az ellenzéki szerep fokozatosan ugyan, de alapvetően megváltozott. A hagyományos kormányellenzéki szerepből rendszerellenzékié vált, és egyre több politikai párt, illetve mozgalom választotta az ellenállás eszközeit. Maga az ellenzéki szerep is azt volt hivatott szimbolizálni, hogy az Orbán-kormány, majd később az Orbán-rendszer, antidemokratikus és illegitim. A rendszerellenzékiesség messze nem újkeletű jelenség, már a Kádár-rendszerben is érvényesült a Demokratikus Ellenzék megjelenésében, ugyanakkor mélyebb történelmi hagyománya is van (pl. reformkor, dualizmus). A modernkori politikába 2006-ban tért vissza, amikor Gyurcsány Ferenc kormányával szemben a Fidesz felvette a rendszerellenzéki szerepet (pl. Kossuth téri

kordonbontás). Amikor azonban a Fidesz a rendszerváltás után először kétharmados többséggel került hatalomra, és kinyilvánította, hogy célja a rendszerváltás befejezése, valamint a posztkommunizmus örökségének meghaladása, ellenzéke a magyar történelmi hagyományokban gyökerező régi-új technikához fordult, amely korábban a Fidesz politikai innovációjaként biztosította a győzelmét a balliberális koalíció felett.

A 2010-es országgyűlési választás tehát alapjaiban rajzolta át a magyar politikai rendszert, valamint az ellenzéki viselkedés kereteit. A Fidesz kétharmados győzelme ugyanis lehetőséget nyújtott a párt számára, hogy megváltoztassa azt a hatalomgyakorlási rendszert, amelyet a balliberális pártokkal azonosított, és amire a rendszerváltás befejezéseként tekintett, mivel lehetővé tette számára a posztkommunista hatalomátmentés ellensúlyozását. Ez azonban azt jelentette, hogy ahogy korábban ellenzékben, a Fidesz kormánypárton sem tekintette legitimnek azon pártokat, amelyek valamilyen módon kapcsolódtak a régi rendszerhez. Ez nem csak az SZDSZ-re vonatkozott, hanem később minden olyan pártra, amely valamilyen formában együttműködésre lépett az MSZP-vel, vagy később a Gyurcsány Ferenc által alapított Demokratikus Koalíció (DK) nevű párttal. Alapvető különbség volt a Fidesz ellenzéke számára, hogy miközben a Fidesz ugyan rendszerellenzékiként viselkedett a balliberális kormányokkal, azok megtűrték a közös politikai térben, ezzel szemben a Fidesz nem tekintette legitimnek az ellenzékének egy jelentős részét, és ki akarta szorítani a politikai versengésből. A Fidesz hatalomgyakorlásának lényege nem csak az volt, hogy biztosítsa hatalmon maradását, annak érdekében, hogy kiépíthesse saját alternatív demokrácia modelljét, hanem hogy az “ősellenfelét” kiszorítsa a politikából.

Ebből a perspektívából kell vizsgálni az ellenzék helyzetét 2010 után, amikor is a nagyarányú választási vereség következtében megszűnt a rendszerváltás két meghatározó pártja, az MDF és az SZDSZ. A parlamentbe három ellenzéki párt jutott be, a korábbi kormánypárt MSZP, a magát zöld pártként definiáló Lehet Más a Politika (LMP), valamint az akkor még a magát Fideszről jobboldalra pozícionáló Jobbik.

Az, hogy az LMP és a Jobbik átlépte a parlamenti küszöböt, sokat elmond az ellenzék belső dinamikájáról. Gyurcsány Ferenc őszödi beszédét követően, az MSZP nagyfokú elutasítottsággal rendelkezett, még az amúgy magukat nem Fideszesnek valló szavazók körében is. Az LMP és a Jobbik egy általános elitváltás igényét jelezték, amely igazán csak a 2018-as választásokra erősödött meg, de már ekkor jelentkezett. Más ideológiai megközelítés mentén, azonban az LMP és a Jobbik a politika megújulásának, megtisztulásának ígéretével kecsegtetett követőik számára. A 2010-es választást követően két tendencia volt megfigyelhető az ellenzék körében, az egyik a folyamatos fragmentáció, pártok szétválásával, kilépésével, továbbá új pártok alakulásával, a másik viszont az ellenzék azon felismerése, hogy választást csakis valamilyen összefogással, vagy választási együttműködéssel lehet nyerni. 2010 és 2014 között az ellenzéki pártok között a legnagyobb versengés tárgya az volt, hogy mely párt válhat az ellenzék domináns pártjává, Orbán Viktor kihívójává. A 2014-es kampány idejére azonban világossá vált, hogy ahhoz, hogy matematikailag esélye legyen az ellenzék egy részének leváltania a Fideszt, együttműködésre van szükségük. Így jött létre 2014 januárjában a Baloldali összefogás (Összefogás majd később Kormányváltás) pártszövetség, amelynek tagjai az MSZP, Együtt, DK, a Párbeszéd Magyarországért (PM), valamint a Magyar Liberális Párt (MLP) volt. Az LMP és a Jobbik nem volt tagja a pártszövetségnek. Ennek két oka volt.

Az egyik az, hogy a teljes elítváltás jegyében, sem az LMP, sem a Jobbik nem kívánt “közösködni” a korábbi kormánypárt MSZP-vel, illetve a Gyurcsány Ferenc által vezetett DK-val. A másik, hogy ekkor még a Jobbik szélsőjobbaldaliként azonosította magát, így sem a Jobbik nem kívánt betagozódni az Összefogásba, sem annak tagjai nem kívántak egy platformon szerepelni vele. Az Összefogásnak a célja a szavazatmaximalizálás volt, ugyanakkor nem állt szándékában, és nem is tudott közös víziót alkotni a Fidesz és Orbán Viktor leváltásán túl. Az ellenzék nehézségei közül csupán a technikai problémára adott választ a szavazatok aggregálása révén, ideológiailag azonban nem volt összehangolt kezdeményezés. Emiatt nem tudott valós választási alternatívát nyújtani a kormánypárttal szemben. Mivel az Összefogásnak nem volt önálló programja, ezért a pártok választási programját, s egyben demokráciaképüket is külön kell vizsgálni.

2014-es választási programok

Elsőként célszerű a korábbi kormánypárt MSZP-t elemezni, mivel ekkor még nem morzsolódott le támogatottsága és infrastruktúrája olyan mértékben, mint a rákövetkező két választás során. Joggal tekinthetett magára az ellenzék legerősebb pártjaként, hiszen a rendszerváltás óta folyamatosan tagja volt az országgyűlésnek, és jelentős kormányzati tapasztalattal rendelkezett. Elmondhatta magáról azt is, amit rajta kívül csak a Fidesz, hogy közel állt ahhoz, hogy domináns párttá váljon, azaz olyan párttá, amely demokratikus kereteken belül olyan mély társadalmi beágyazottsággal rendelkezik, hogy egymást követően három választást is megnyer. Kis híján az MSZP vált domináns párttá a Fidesz helyett. Nem tudjuk, hogy mi történt volna a 2010-es választásokon, amennyiben nem hangzik el az őszödi beszéd,

azonban kétségtelenül a Szocialista Párt 2002-től 2010-ig hatalmon tudott lenni, két egymást követő választáson győzött, és elérte azt, amit a rendszerváltás óta addig még egyetlen párt sem, Gyurcsány Ferenc személyében először választottak újra hivatalban levő miniszterelnököt. Az őszi beszéd azonban megrendítette a pártot, főként azért, mert Gyurcsány Ferenc személye rendkívül megosztóvá vált. Végül 2011 októberében Gyurcsány Ferenc és tíz párttársa kilépett az MSZP-ből és megalapította a Demokratikus Koalíciót. A 2014-es választási kampányra 2013 októberében bocsátottak ki egy programot, *IGAZSÁG, BIZTONSÁG, SZABADSÁG, JÓLÉT - Az MSZP ajánlata Magyarországnak* címmel. A program bevezetőjében megfogalmazták, hogy a címben felvázolt 4 fő fogalom megvalósulását erős demokráciával és jó kormányzással kívánják elérni. A program egyes pontjai szembeállították az MSZP ajánlatát a Fidesz addigi teljesítményével. Tizenöt fejezet közül a párt demokráciaképe a tizenegyedik fejezetben jön elő, *Erős demokrácia, európai magyar köztársaság* címmel. A program az Orbáni-önkényt félázsaiinak nevezte, és az európaiságot állította vele szembe, mint a baloldal választását. Nagyon erős a program Európa-orientáltsága.

A kiüresített demokratikus díszletek helyett megfogalmazták a Magyar Köztársaság helyreállításának igényét, amelyben erős jogállami keretek között, szabad civil társadalom, és média működhethet. Vállalásaik partikulárisak, és többségében az Orbán-kormány által lerombolt intézmények *helyreállítására* irányulnak (össz nemzeti alkotmány megfogalmazása, független igazságszolgáltatás) néhány szociális jellegű vállalással (pl. megerősítik a második generációs jogokat (szociális biztonság, anyák és gyermekek védelme), bér- és illetmény rendezés a köz- és államigazgatásban). A megfogalmazott programpontok kevés támaszt nyújtanak a párt demokráciaképének

meghatározásához, és semmilyen támpontot nem adnak a tekintetben, hogy hogyan vélekednek a liberális demokrácia helyzetéről vagy a két elem viszonyáról. Mindez annyiban nem meglepő, hogy a politikai diskurzus az ellenzék részéről ekkor még a jogállamiság és a demokratikus intézmények helyreállításáról szólt, Orbán Viktor beszéde az illiberális államról ekkor még nem hangzott el, így a liberális demokrácia két elemének viszonya nem merült fel a közbeszédben. Fel sem merült, hogy a liberális demokrácia lehet nem liberális is. Az MSZP célja a demokráciának az Orbán-kormány előtti állapotokra való visszaállítása volt. A program jogállamiság és intézménycentrikusnak tekinthető, így végső soron megfelel a liberális demokrácia mainstream interpretációjának.

Egyetlen pontja van a programhoz csatolt mellékletnek, amely az MSZP és az Együtt 2014-PM Választási Szövetség közpolitikai alapelvekről szóló megállapodását tartalmazta, amelyben eltértek a kritikátlan európai mintakövető magatartástól, és hasonló gondolatot fogalmaznak meg, mint a Fidesz, mégpedig az Európai Unió átalakulása kapcsán. Miközben arra hivatkoztak, hogy vállalják és védelmezik az európai értékeket, a program úgy fogalmaz, hogy: *“A nemzeti érdeket, a valós nemzeti érdeket nem Európával szemben, hanem Európán belül kell érvényre juttatni. Határozottsággal, ugyanakkor bölcs kompromisszumkészséggel, erőszakoskodás és kioktatás nélkül. Tudatában vagyunk ugyanakkor annak is, hogy az Európai Unió, a közös intézmények és működések átalakulóban vannak. A hatékony, közös Európa új működésének alakításában mi alakító partnerek és nem elszenvedő kívülállók akarunk lenni”* (MSZP, 2013: 42). Miközben a Bajnai Gordon és Mesterházy Attila által aláírt dokumentumban található kijelentés kritikus az Orbán-kormányhoz az unióval szemben vívott “szabadságharcával”, meglepő módon a megállapodás elismeri,

hogy léteznek politikai, hatalmi különbségek az Európai Unión belül, és, hogy Magyarország nem minden esetben egyenrangú partner a közösségen belül.

Az Együtt 2014, valamint az LMP-ből kivált képviselőkől megalakult Párbeszéd Magyarországért párt az Együtt 2014 mozgalom párttá alakulásakor egyesült, így választási programjuk is közös volt. Mindkét párt része volt az MSZP vezette Összefogásnak, a párt választási felkészülését a Gyurcsány Ferenc lemondását követő korábbi szocialista miniszterelnök, Bajnai Gordon vezette. Programjuk címe, *A te jövőd - Haza és haladás, szolidaritás és Európa*. Programjukban még az MSZP-nél is hangsúlyosabban jelenik meg a jó kormányzás (good governance) elve, a párt célja a rendszerváltás álmának beteljesítése, az, hogy Magyarország a sikeres európai nemzetek sorába emelkedjen. Megfogalmazzák, hogy a választópolgárok többsége nem pusztán kormányváltást, hanem korszakváltást vár. Az orbánizmus felszámolását, de az orbánizmushoz vezető hibák felszámolását is. A párt szerint a nemzeti konszenzust szétverték a haza és haladás, szolidaritás, és Európa ügyének kérdéseiben, így ezek mentén kell újra kötni a társadalmi szövetséget, amelynek a felzárkózás félbemaradt programjának befejezésével kell társulnia. Ezt a középosztály kiszélesítésével, és megerősítésével kívánták elérni. Befogadó nemzettudatot képviseltek, korlátozott hatalomgyakorlással és részvételi demokráciával. *“Elutasítjuk ezért az egypárti alaptörvényt, amely a hatalmi önkényt és a jogállam rombolását testesíti meg. Az állam működését a joguralom, a kiszámíthatóság, az alapvető szabadságjogok tisztelete és hatalommegosztás elvei szerint fogjuk átalakítani”* (Együtt - PM, 2014: 9). Az Orbán-rezsim felszámolását követően azonban új kiegyezést szerettek volna elérni, határokon belül és túl. A kormányzati ciklust, két egymásra épülő szakaszként képzelték el.

Egy konszolidációs periódussal, amely a jogállamiság helyreállításáról és a kiszámítható gazdaságpolitika megteremtéséről szólt volna, amelyet a növekedés beindítása követett volna.

A program Európa-párti, értéknek tekinti az euroatlanti szövetségi rendszerben való részvételt, a nemzeti érdekekkel összhangban következetes támogatója az európai integráció folytatásának. A nyugati orientáció kapcsán úgy fogalmazzuk, hogy: *“Magyarország helye nem a periférián, hanem a centrumban van. Együttműködünk más államokkal is, de a nemzeti becsülettel ekkor sem kufárkodhatunk. Az Európai Unión belül a fő célunk a nemzeti érdekek érvényesítése, ehhez értelmes konfliktusokat is érdemes felvállalni. Szomszédainkkal és a régió országaival karöltve súlyt szerezhethetünk a közösség vitáiban. Ez azonban csak akkor lehet sikeres, ha a felelőtlen vagdal-kozás, a szövetségeseinkkel szemben folytatott, belpolitikai célú harc folytatása helyett az erős, tiszteletet adó, de kulturált érdekérvényesítést tűzzük ki célul”* (Együtt - PM, 2014: 33). Habár finomabban kerül kifejtésre, mint az MSZP-vel közösen megfogalmazott megállapodásban, érzékelhető egy határozott szándék az Európai Unió formálására, azaz nem csak egy mintakövető, hanem mintatformáló szerepre is. E tekintetben hasonló az Európa-képük, mint a Fideszé.

Érdekessége a programnak az is, hogy visszanyúl a rendszerváltás kezdeti pillanatához, és a magyar társadalom felemás-félbemaradt fejlődésére kínál egy alternatív gazdasági modellt. Mint fogalmaztak: *“Az európai közösség, amelyhez a rendszerváltozás éveiben még valódi nemzeti egységben kívántunk csatlakozni, vonzó modellt kínált nekünk, magyaroknak is: a szociális piacgazdaság modelljét. A „magyar modell” azonban fájdalmas kudarcot vallott az elmúlt két évtizedben és különösen a*

most lezáruló kormányzati ciklusban: 2014-re sem piacgazdaságunk, sem társadalmi szolidaritásunk rendszere nem működik jól. A mai Magyarország nem nyit teret sem az egyéni törekvés előtt, sem a társadalmi összetartás fedezetét nem képes biztosítani.

Talán ezért utalt kormányfői programbeszédében már Antall József is arra, hogy kormányának a szociális piacgazdaság „magyar változatának” megteremtésére kell törekednie. Az első szabad választások óta eltelt közel negyedszázad ezt a megfontoltabb haladást igazolta. Mára egyértelmű, hogy Magyarország sokféle értelemben vett felzárkóztatása – gondoljunk akár az állam jóléti szolgáltatásaira, akár a nemzetgazdaság versenyképességére – nem történhetett meg egyetlen lépésben. Szükség lett volna – és az Együtt-PM szerint ma is szükség van – egy köztes fokozatra: a szolidáris piacgazdaság megteremtésére” (Együtt - PM, 2014: 47).

A párt demokráciaképe, hasonlóan az MSZP-hez, arra épült, hogy helyreállítsák a jogállamot, és olyan politikai intézményrendszert építsenek fel, amelyben a fékek és ellensúlyok érvényesülnek. Fontosnak tartották a széles társadalmi egyeztetés mentén megtörténő alkotmányozást, ami megint csak a Fidesz tevékenységére történő reflexió. *“Hiszünk a független intézmények erejében, fékek és ellensúlyok működésében, a civil világ fontosságában”* (Együtt - PM, 2014: 55). E tekintetben a hagyományos liberális demokrácia képhez igazodnak, a programból nem tudunk meg többet a liberális demokrácia két alkotóelemének viszonyáról. Önreflexió csupán a gazdaságpolitika kapcsán tapasztalható, a program fiskális útószavában, ahol utalnak arra, hogy az MSZP-SZDSZ koalíció is két cikluson keresztül folytatta a felelőtlen gazdálkodást.

Ugyan a Magyar Liberális Párt (MLP) rendelkezett programmal, azonban az nem kifejezetten választási programként volt pozícionálva, inkább egy elvi nyilatkozat volt a pártalapítás indoklásaként, így ennek elemzésétől eltekintettünk. Mivel a Demokratikus Koalíció részéről nem áll rendelkezésre választási program a 2014-es évre, ezért a baloldali összefogásból kimaradó ellenzéki pártok közül az Lehet Más a Politika vizsgálatával folytatjuk az elemzést, ugyanis ideológiailag az LMP állt a legközelebb a baloldali összefogáshoz. A programban önmeghatározásukat tovább részletezik: *“Az LMP ökopolitikai párt, a sokféleség pártja. Zöld. Globalizáció- és kapitalizmuskritikus. A természeti környezetért és a sokszínű társadalomért felelősséget vállaló, patrióta párt. Politikai otthon azoknak, akik nemet mondanak az elmúlt negyedszázad politikai elitjére, de nem kérnek a gyűlöletkeltésből sem.”* A szervezet politikai tőkéjét *“másságuknak”, “tisztaságuknak”* ez a harcos védelmezése adta. A balliberális ellenzéki pártokhoz képest kevésbé hangsúlyos a programban az Európai Unió megjelenése, valamint a nyugati minta követés.

Az LMP-nek markánsan eltérő véleménye volt a demokrácia állapotáról, mint a többi balliberális ellenzéki pártnak, amelyek úgy vélték, hogy az Orbán-kormány hatalomra kerülése előtt a demokrácia optimálisan működött. Mint fogalmaztak: *“A közel két évtizede bevezetett új politikai–gazdasági rendszer, a többpártrendszerű képviselői demokrácia és a tőkés piacgazdaság elhozta a magánélet, a szólás és a lelkiismeret szabadságát, valódi politikai jogokat adott a magyar állampolgároknak, és átvitte az országot az előző gazdasági rendszer összeomlását követő első, nagy átalakulási válságon. Részeivé tett minket a gazdasági és politikai együttműködés egyik nagy nemzetközi rendszerének, az Európai Uniónak. Társadalmunkban azonban mélyebben gyökerezik az igazságtalanság,*

a demokratikus deficit és a fenntarthatatlanság annál, hogy a demokratikus, jogállami intézményrendszer mindezt önmagában kezelni lett volna képes.

Az új rendszer ugyanis nem teremtett valódi esélyt a közügyek alakításában való egyenlő részvételre. Nem teremtett a közéletben tisztaságot, felelősséget, elszámoltathatóságot. Nem teremtett igazságosságot sem a gazdaságban, sem a javak és életesélyek elosztásában, sem a közjavakhoz és közszolgáltatásokhoz való hozzáférésben. Nem teremtette meg a fenntarthatóság lehetőségét, és folyamatosan szűkíti a jövő nemzedékek életlehetőségeit.” (LMP, 2014: 4). Mindezekre abban látták a megoldást, ha a felelős állampolgárok visszahódítják a demokratikus politikát, helyreállítva a demokrácia eredeti értelmét, a politikai közösséget, azaz a nemzet és a helyi közösségek önrendelkezését a közjóról való szabad közbeszéd alapján. “A fenntarthatósághoz nélkülözhetetlen sokszínűség, kölcsönös tanulás és a különbözőségek közötti párbeszéd jegyében válnak ökológiai és radikális demokrata szemléletű politikánk alapelveivé az igazságosság, a szabadság és a közösség.” (LMP, 2014: 5).

A párt szemléletmódja semmiképp sem illeszkedik a hagyományos liberálistdemokrácia-felfogásba, maguk is *radikális demokrata* szemléletnek nevezték. E tekintetben közelebb állt a demokráciaképük a Fidesz által propagált demokratikus elemeket megerősíteni kívánó politikához, igaz a párt úgy vélte, hogy a Fidesz csak felerősítette mindazon jelenségeket, amelyeket kritizáltak, az Orbán-kormány tevékenységére reagálva megfogalmazva azt is, hogy “résztelen demokrácia” helyett részvételi demokráciát szerettek volna. Ez jelentős mértékben kiterjesztette volna a népszavazások körét, többek között az alkotmánymódosításokra is.

A közvetlen demokrácia és az állampolgári részvétel növelése mellett fontos, hogy nyugati példára támogatták az oktatásban a demokráciára nevelés programjait. Mint fogalmaztak: *“Az LMP különösen fontosnak tartja az iskolák demokráciára nevelő szerepének erősítését. A demokrácia gyakorlásának elsajátítása az iskolában kezdődik, és ez garantálja az ország jövőbeni demokratikus kultúrájának minőségét. A demokrácia az iskolában születik. A közélet gyakorlása maga a demokrácia.*

Fontosnak tartjuk, hogy az iskolarendszer keretein belül a diákok megismerkedhessenek a demokrácia alapelveivel, és azokat az iskolákban létrehozott, a jelenlegi többségi gyakorlattal szemben valóban egyenrangúan működő intézményeken keresztül gyakorolhassák is.” (LMP, 2014: 61). Ennek a megvalósulása a rendszerváltást követő demokratizáció egy nagy hiányosságát orvosolhatta volna. A tekintetben illeszkedett demokráciaképe a baloldali összefogás pártjaihoz, hogy a Fidesz kétharmados többsége által kialakított közjogi kereteit centralizált, autoriter vonásokat mutatónak tartották. A program reflektált arra, hogy a politikai elitnek milyen szerepe volt abban, hogy az általuk kritizált állapotba került a magyar társadalom, mindezt azonban inkább a gazdasági, társadalmi rendszer kritikájából vezeti le (globalizáció és kapitalizmuskritika). Nem foglalkozott a liberális demokrácia két elemének viszonyával, alapvetően a demokrácia kérdését is nagyon másként közelítette meg, mint a többi ellenzéki párt, e tekintetben mindenképp egyedi demokráciaképpel rendelkezett, amely nem illett bele sem a hagyományos liberális demokrácia-képbe, sem a Fidesz interpretációjába.

Utolsó pártként a Jobbikot vizsgáltuk, amely abban különbözött a többi ellenzéki párttól, hogy a Fidesztől jobboldalra pozícionálta magát a politikai palettán.

EU-ellenes álláspontja, valamint a cigánysággal szemben vallott nézetei miatt nem volt átjárás a párt és a többi ellenzéki szereplő között. Fontos azonban, hogy a párton belül ekkor már megindultak a néppártosodás irányába tett lépések, amelyek később feszültségekhez vezettek a párton belül. Habár tartalmilag továbbra is radikális politizálást kívántak folytatni, stílusban visszafogottabbat, annak érdekében, hogy nyitni tudjanak újabb szavazók irányába is. Ehhez egy mérsékeltebb párt képét kellett mutatniuk.

2014-es *Kimondjuk, megoldjuk - A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzet felemelkedéséért* című programuk mind az MSZP korábbi, mind a Fidesz kétharmados kormányzásával szemben kritikus volt. A program bevezetőjében Vona Gábor, a párt akkori elnöke, úgy fogalmazott, hogy korábbi programukból számos elemet "kimazsoláztak", azonban "megfelelő értékrendi és mentalitásbeli alapok hiányában" rosszul valósítottak meg (Jobbik, 2014: 7). A Jobbik, az LMP-hez hasonlóan, a két oldal dominánsnak számító pártjával szemben kívánt alternatívát nyújtani a választóknak. Nem az előző négy évet kívánták leváltani, hanem az elmúlt huszonnégyet, a mindenkori kisebbik rossz választása helyet ajánlották pártjukat.

Hasonlóan, mint az LMP, a Jobbik is azzal különböztette meg magát a régebb óta létező pártoktól, hogy ők mások, mint a többi párt, tiszták, és ki merik mondani a valós problémákat, amelyeket azok nem. A rendszerellenzéki hagyomány mentén a párt valódi rendszerváltást ígért programjában. Ez utóbbinak egyik példája a kultúra kérdése. Kultúrpolitikájában a Jobbik a magyarság hagyományos értékeit kívánta támogatni, ami a párt értelmezésében a magyar eurázsianizmusra, a turáni-ősmagyar, valamint a keresztény-újmagyar hagyományra épül.

E tekintetben eltér minden egyéb párttól, beleértve a Fideszt is. Ugyan a keleti gyökerek megélését az európaisággal összhangban kívánták megélni, kultúrpolitikájuk nagyon más alapokon nyugvott, mint ami a magyar politikában szokványos. A párt kulturális rendszerváltást szorgalmazott, ami a nemzeti, keresztény művészetet helyezte volna előtérbe a nyugatos liberális, “szabados” művekkel szemben.

A Jobbik programja határozottan kritikus volt az Európai Unióval szemben, politikáját “gyarmatellenesként” fogalmazta meg, úgy vélte, hogy az Európai Unió kihasználja Magyarországot az olcsó munkaerő miatt. Emiatt két forgatókönyvet vázolt fel, az ország viszonyának újratárgyalását, vagy az EU-ból való kilépést, egy közép-európai együttműködési alternatíva megalkotásával. A pártnak kiemelt célja volt, hogy európai színvonalú munkáért európai bér járjon, azaz csökkenjen a régiók közötti társadalmi egyenlőtlenség mértéke. Mérsékelt mintakövető a program hozzáállása, bizonyos kérdésekben támaszkodik nyugati mintákra (pl. a vidék bankja elképzelésük nyugati mintára épül, más kérdésekben – pl. a külföldi földvásárlás megakadályozása terén – viszont szkeptikus a tekintetben, hogy a kormány által alkalmazott francia, dán minták Magyarországon is működőképesek. Az LMP-hez hasonlóan a párt úgy gondolta, hogy a globális kapitalizmus rendszere Magyarországon megbukott, helyette ökoszociális nemzetgazdaságra volna szükség, ami nagyobb feladatot hárít a helyi szerveződésekre az élelmiszertermelés, a kereskedelem, a közbiztonság fenntartása, az energiaellátás és egyéb téren. Ez egyben nagyobb állami beavatkozást is igényelt volna. Mint fogalmaztak: *“A Jobbik egy erős és gazdag Magyarország, az emelkedő nemzet jövőképét vallja, amelyhez szükséges egy erős és aktívan vállalkozó állami jelenlét.*

Az állam lehet az a gazdasági erő, amely képes gátat szabni a multinacionális, globalizáló törekvéseknek, az erőfölénnyel való visszaélésnek, ami képes támogatni és egyenlő versenyfeltételek közé helyezni a hazai gazdasági szereplőket, ami képes igazságos viszonyokat teremteni a társadalmi újraelosztásban, és ami képes az egész nemzet számára előremutató stratégia megalkotására. A szerepvállalás erősítése ugyanakkor nem jelenthet egyet a kormányzati hatalom túlburjánzásával. Határait a nemzeti érdek, a társadalmi jólét és a gazdasági hatékonyság jelölik ki” (Jobbik, 2014: 34). Miközben nagyon erősen megjelenik a pártnál a nemzeti érdek védelme, valamint az állami szerepvállalás, aközben a Fidesz hatalomgyakorlásával szemben is kritikus volt, de nem azon a módon (jogállamiság stb.) ahogy a többi ellenzéki párt. Az alkotmányt, alaptörvényt, nem a Fidesz előtti állapothoz állították volna vissza, hanem a Szent Korona-tannak megfelelően írták volna újra, hogy az ne csak a Preambulumban jelenjen meg hivatkozásszerűen, mint a Fidesz esetében, hanem az alaptörvény tükrözze szellemiségében a történelmi alkotmányt. Az új alaptörvényt népszavazásra bocsátották volna.

A Jobbik Fidesz-kritikája jóval komplexebb, mint a többi ellenzéki párté, mivel jobbról bírálta a kormánypártot. Sok esetben alapvetően egyetértettek a Fidesz tevékenységével, azonban nem tartották “valódinak” a Fidesz elkötelezettség, vagy nem tartották elég radikálisnak kivitelezésében a terveket. A Fidesz Európa-képe egy ilyen példa, ahol a Jobbik véleménye egybeesett a Fideszével, azonban élesen bírálták Orbán Viktor kettős beszédét. Mint fogalmaztak: *“A Jobbik a Nemzetek Európája koncepcióját képviseli, amely az európai országok együttműködését úgy kívánja megvalósítani, hogy a nemzeti önrendelkezést a jelenleginél nagyobb mértékben tartaná meg, jelentősen szűkítve a kötelező közösségi jogi aktusok területét és*

számát, visszaadva a nemzeti parlamentek jogkörét. A jelenlegi keretek között is szorosabb ellenőrzési jogkört kell biztosítani az Országgyűlésnek a kormány EU-ban kifejtett tevékenysége felett. Fel kell vállalni a Brüsszellel való összeütközést olyan kérdésekben, mint a magyar termőföld, a magyar ipar vagy éppen a magyarok másodrendű állampolgárokként kezelése.

A Jobbik a nemzeti érdekekért akár a valódi konfrontációt is vállalja Brüsszellel. Ha hazánk és az Unió érdeke között kell választanunk, mi nem fogunk félni a nemzetünk mellett dönteni. A második Orbán-kormány szavakban több alkalommal kiállt az EU ellen, ám a tettek már mást mutattak.” (Jobbik, 2014: 80).

A fentiekből látható, hogy a párt programja nem felelt meg a mainstream liberális demokrácia elvárásainak. A program annyiban reflektált az ellenzék helyzetére, hogy élesen kritizálta az MSZP, illetve a Fidesz kormányzati tevékenységét, ugyanakkor az egész rendszerváltás óta eltelt időszakkal elégedetlen, tehát alapvetően a rendszert kérdőjelezi meg. A Jobbik demokráciaképéről nem sokat tudunk meg, eltekintve a liberális hatások elutasításától. Ahogyan a többi ellenzéki párt, a Jobbik sem foglalkozik a liberális demokrácia válságával, vagy a két alkotóelemének viszonyával. Van alternatív rendszerjavaslata, de az nem a liberális demokrácia alternatívája, mint a Fidesz esetében, hanem a liberális demokrácia által megtámogatott globális kapitalizmussal szembeni alternatíva (ökoszociális nemzetgazdaság).

Táblázat 1: A 2014-es Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
MSZP	Nincs. Mainstream liberális demokrácia képhez mérik az Orbán-rendszert.	Nincs.	Cél a jogállamiság és a demokratikus intézmények helyreállítása.	Nincs.	Erős mintakövetés, de nem feltétel nélkül (alakító partnerek akarnak lenni).
Együtt-PM	Szükség lett volna a szociális piacgazdaság megteremtésére. Mainstream liberális demokrácia képhez mérik az Orbán-rendszert.	Nincs.	Korszakváltás a cél. Jogállam és a demokratikus intézmények helyreállítása.	Az MSZP-SZDSZ koalíció is felelőtlen gazdaságpolitikát folytatott.	Erős mintakövetés, de nem feltétel nélkül (nemzeti érdekek képviselétéért értelmes konfliktusokat

Táblázat 1: A 2014-es Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
					fel kell vállalni EU-n belül).
LMP	Ökológiai és radikális demokrata szemléletű párt. Liberális demokrácia demokrácia deficittől szenved. Vissza kell foglalni a demokráciát a nemzet és a helyi közösségek	Nincs.	Cél a részvételi demokrácia megteremtése . Fidesz centralizált, autoriter vonásokkal rendelkezik.	Globalizáció és kapitalizmus kritika.	Mérsékelt mintakövető.

Táblázat 1: A 2014-es Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
	önrendelkezését a közjóról való szabad közbeszéd alapján. Nem illet a mainstream liberális demokrácia megközelítésbe.				
Jobbik	Radikális nemzeti néppárt. Fidesztől Jobbra állt. Nem illet a mainstream liberális	Nincs.	Teljes elitváltást szorgalmaztak	Globalizáció és kapitalizmus kritika.	EU kritikus. Nem veti el a kilépést sem. Meg akarja reformálni az EU-t.

Táblázat 1: A 2014-es Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
	demokrácia megközelítésbe.				Mérsékelt mintakövető.

Ugyan a programokban a pártok demokráciaképét, nyugati orientációját, illetve helyzetükre történő önreflexióját vizsgáltuk, élesen kirajzolódik, hogy a pártok elsősorban szakpolitikai kínálatukkal próbálták legyőzni a Fideszt. A programok túlnyomó része policy témájú bírálat, illetve ellenajánlat. Mindegyik párt erős rendszerkritikával rendelkezett, azonban csak a baloldali Összefogás pártjainak a programjai feleltek meg maradéktalanul a nyugati liberális demokráciára épülő mintakövetésnek. Az LMP és a Jobbik mérsékelt mintakövetőnek tekinthető, mindkét párt önálló alternatív modellel rendelkezett a globális kapitalizmussal szemben, igaz más ideológiai alapokra építve. Ami közös bennük az az ökoszociális szemléletmód. Közel negyed századdal a rendszerváltást követően talán nem meglepő, hogy ilyen jellegű alternatívák is megjelentek, még ha nem is kormányzati

szinten. Bruszt László és Simon János 1990-es méréseken alapuló tanulmányában már 1992-ben rámutatott arra, hogy a demokrácia formális (intézménycentrikus) értelmezésén túl a szociális-materialista interpretáció is hozzátartozott a demokrácia definíciójához. Arra is rámutattak továbbá, hogy habár az állampolgárok általánosságban támogatták a kapitalizmust, leginkább azért, mert nem láttak a piacgazdasággal szemben alternatívát. Személyes jólétük szempontjából azonban nem számítottak jelentős javulásra. Az LMP és a Jobbik globalizáció és kapitalizmus kritikájában a társadalom azon rétegét célozta meg, amely a rendszerváltás óta úgy érezte, hogy az átmenet a piacgazdaságba nem optimális módon valósult meg. Amikor a Fidesz (gazdaság)politikája kapcsán a Kádári nosztalgiát emlegetik, akkor öntudatlanul is erre a jelenségre utalnak a Fideszt bírálók. A társadalom vélhetően mai napig szignifikáns része valójában nem a régi rendszert sírja vissza, hanem a vele társított stabilitást, szociális gondoskodást. Kováts Eszter és Kateřina Smejkalová írása e tekintetben rámutat arra, hogy régiók között létező hatalmi-gazdasági egyenlőtlenségek következtében a nemzetre való hivatkozás egyfajta pótlékként jelent meg a szolidaritás 1989 előtt létező rendszereinek elvetésére. Fontos azonban megjegyezni, hogy az LMP számára ugyanakkor fontosabb volt a jogállamiság kérdése, valamint a liberális demokrácia liberális elemeinek tiszteletben tartása, mint a Jobbiknak.

2018-as választási programok

A 2018-as országgyűlési választások idejére felbomlott a korábbi összefogás, és tovább fragmentálódott az ellenzék, megjelent a Momentum, a MOMA, és a Kétfarkú Kutypárt is a többi párt mellett.

A pártok a 2014-es választási kudarcból azt a következtetést szűrték le, hogy a sok, elvben balliberális, mégis különböző ideológiájú párt nem tud együtt győzni, így az összefogás koncepciója helyett ismét a versengés került előtérbe. Minden párt önállóan kívánta megmérteni magát a Fidessel szemben. A kormánypárt részéről fő kampánytémaként a migráció, valamint a Soros György- és Brüsszel ellenesség jelent meg. Ebben a környezetben kellett az ellenzéknek alternatívát állítani, úgy, hogy hét évük volt kiismerni a Fidesz rendszerét. Fontos változás, hogy 2014-ben elhangzott Orbán Viktor elhíresült tusnádfürdői beszéde, amelyben meghirdette az illiberális államot. Ennek fényében vizsgáljuk továbbra is, hogy történt-e elmozdulás az ellenzéki pártok választási programjainak a demokráciaképükben, reagálnak-e a Fidesz új típusú demokráciaképre, valamint a két elem közötti feszültségre, illetve, hogy milyen a viszonyuk a Nyugathoz. Mielőtt azonban összehasonlítanánk a korábban már bemutatott pártok 2018-as választási programjait, előbb az új pártok programjait vizsgáljuk, beleértve a Demokratikus Koalíciót is, amely ugyan már szerepelt a 2014-es országgyűlési választásokon, azonban nem rendelkezett még választási programmal.

A Demokratikus Koalíciónak *A Sokak Magyarországa* című programja tovább ment a korábbi ellenzéki jogállami kritikáknál, és azt állította, hogy a Fidesz felszámolta a Harmadik Köztársaságot. Mint fogalmaztak: *“A Fidesz célja egy idő után már nemcsak a baloldali kormányok, de az egész demokratikus rendszer megdöntése volt.”* (DK, 2017: 7). A balliberális ellenzéki pártok szokásos kritikáin túl (jogállamiság, sajtószabadság leépítése stb.) a Demokratikus Koalíció önkényuralomként, diktatúraként hivatkozott az Orbán-rendszerre: *“Az új rezsim a hatalomkoncentráció eszközévé tette a hatalommegosztás korábbi intézményrendszerét: autokratikus*

működésüire állította át a demokrácia gépezetét.” (DK, 2017: 8). Jóval harciasabb a DK fogalomhasználata, mint a korábbi ellenzéki választási programoké, ez részben a párt jellegéből, választói összetételéből adódott, részben a párt elnökének (Gyurcsány Ferenc) személyes stílusából, részben pedig abból, hogy az előző választások óta eltelt négy év, és az ellenzéki elégedetlenség mértéke tovább nőtt a Fidessel szemben. A választási programban már előkerül az illiberális állam kifejezés, igaz, csak egyszer szerepel a program 23. oldalán az önkormányzatok kapcsán. Nem ez volt az elsődleges kifejezés, amelyet alkalmaztak a rezsim leírására. A Fidesz hatalomgyakorlásának gazdaságpolitikai vonzatának leírására a Magyar Bálint által bevezetett maffiaállam kifejezést alkalmazták, hozzátéve, hogy a Fidesz gazdaságpolitikája szakított a nyugati módszerekkel, és unortodoxxá vált.

A program részletesen felvázolja a Fidesz kormányzás különböző fázisait, nagy hangsúlyt fektetve a párt kudarcaira, például a kétharmados többség elvesztésére, a vasárnapi boltzár megszűnésére stb. Kiemelt szerepet tulajdonít a program a Közép-európai Egyetem (CEU) ellen indított támadás elleni tiltakozásnak, amelyre alapozva úgy vélték, hogy megerősödött az országban a kormány- és rezsimváltó hangulat. Ebből kiindulva úgy vélték, hogy: *“A demokratikus szereplőknek nemcsak készen kell állniuk egy ilyen helyzetre, de markáns és vonzó politikai alternatíva felmutatásával elő is kell segíteniük azt. Egyszerre kell megteremteni, illetve kihasználni az Orbán-rezsim újbóli megroppanásával keletkező demokratikus esélyt és elhárítani a szélsőjobbról fenyegető veszélyt. A közelgő választásokig mindehhez – a mai súlyos problémák ellenére – elengedhetetlen a felelős, valódi támogatottsággal bíró demokratikus politikai erők együttműködése.” (DK, 2017: 10).*

A párt önmeghatározása szerint demokráciafelfogásuk emberi jogi és liberális. *“Meggyőződésünk, hogy morális és magánéleti kérdésekben, a kulturális ízlés terén hatalmi eszközöknek, állami beavatkozásnak nincs helye.”* (DK, 2017, 11). Az európai Magyarország számukra értékválasztás a Kelettel szemben, mivel ebben látták megtestesültnek mindazt, amiért az ország ezer éven át küzdött. A párt számára az EU nemcsak gazdasági közösség, hanem eszmei közösség is. A nyugatos nyitottság mellett hangsúlyozták a magyar hagyományok, a nemzeti örökség tiszteletét is, ugyanakkor megfogalmazták azt is, hogy ki akartak törni a történelem fogságából, és túljutni az antidemokratikus hagyományokon. *“A történelem számunkra tanulságok forrása. Nem visszatérni kell a múltba, hanem megérteni azt.”* (DK, 2017, 12). Megfogalmazzák azt is, hogy miközben az Orbán-rendszerrel nem tudnak elképzelni kiegyezést, a mögötte álló társadalmi réteg kulturális meggyőződését, közéleti létezését tiszteletben kell tartaniuk. *“Ők is a haza részei, függetlenül attól, hogy egyetértünk-e velük vagy sem. Kulturális értelemben nincs egész pályás letámadás, erőszakos hódítás, állami népnevelés. Tudomásul kell venni, hogy bár egy a hazánk, fontos kérdésekben nem egységes a magyar politikai közösség. És erőszakkal nem lehet megváltoztatni gondolkodást, történelemszemléletet, eszmei meggyőződést. Hosszú távú célunk a nyugati-európai gyakorlatnak megfelelő egységes politikai közösség megteremtése, de tudomásul vesszük, hogy tartósan fennmaradhat a jelenlegi erősen polarizált társadalmi és kulturális állapot. Akik azt hiszik, a mai kormány leváltásával minden megoldódik, súlyosan tévednek.”* (DK, 2017, 15). Ez tekinthető egyfajta önreflexiónak. Kinyilvánították, hogy olyan országot szeretnének, amely biztosítja az európai jólétet és szabadságot, továbbá azt, hogy az erősebb európai integráció alapvető nemzeti érdeke Magyarországnak, ezért hosszútávon

Európai Egyesült Államokat szeretnék. A föderális Európa-képpel minden ellenzéki pártnál erősebb uniópárti orientációt képviselt a DK.

Az új Alkotmány kapcsán, ha nem is explicite megfogalmazva, de előkerül az állampolgári nevelés fontossága: *“A rendszerváltáskor felépített demokratikus intézmények szükséges, de nem elégséges feltételnek bizonyultak a demokratikus jogállam stabilitásához. Az állampolgárok viszonyulása, az alkotmányos és a politikai kultúra legalább olyan fontosak, mint a törvények betűi. Ezek művelésére és mélyítésére az oktatás során is fokozott figyelmet kell fordítani.”* (DK, 2017, 18). (A program oktatáspolitikai részében is szerepel, hogy ösztönözni szeretnék a diákok önszerveződését és a cselekvő demokrácia tanulását.) Ez a megközelítés egyben túlmegy a klasszikus intézménycentrikus felfogásán a demokráciának. Az új Alkotmányt népszavazással szerették volna megerősíteni, és fontos szerepet tulajdonítottak a közvetlen demokrácia eszközeinek erősítésének (pl. köztársasági elnök közvetlen választása).

A párt demokráciaképe összességében a mainstream liberális demokrácia vonalát követte. Nem reflektált a két elem viszonyára, és habár konstataulta a program az illiberális állam létezését, nem reagált az Orbán-rendszernek erre a jellemzőjére. Az Orbán-kormány intézkedéseivel szemben kritikus, de az elemzés megmarad a liberális demokrácia elméleti keretrendszerén belül, tehát a kritika tárgya az volt, hogyan változtatta meg a rendszert az Orbán-kormány, és miképpen lehetett, kellett volna ezt orvosolni. Felfedezhető némi reflexió a programban a tekintetben, hogy milyen hibákat követett el az ellenzék, illetve, hogy milyen módon kell viszonyulni a Fidesz szavazókhoz, ez a 2014-es ellenzéki választási programokban szinte egyáltalán

nem jelent meg. Az európai, nyugatos elkötelezettsége a pártnak egyértelmű, a párt programja inkább egy mintakövető, mint mintatformáló magatartást vázolt fel.

A Momentum *Indítsuk be Magyarországot!* című programja úgy fogalmazott, hogy új politikai generációra és politikai gondolkodásmódra van szükség, ahhoz, hogy újraindítsák az országot, és túllépjenek a két meghatározó oldal által kölcsönösen fenntartott megosztottságon. A program a helyi tudásra és a hazahozott tudásra épít, azaz a nemzetközi példák magyarországi adaptálására. E tekintetben vegyes a mintakövetési stratégiája. A program szinte kizárólag szakpolitikai javaslatokkal foglalkozott, e mellett több, mint háromszor olyan hosszú volt, mint az eddig vizsgált ellenzéki választási programok. Nem rendelkezett ideológiai önmeghatározással, a szakpolitikai javaslatokon belül voltak megfigyelhetőek a demokráciakép, vagy a nyugatos, európai irányultság indirekt megnyilvánulásai, mint például, hogy: *“A magyar vállalatok többsége nem Kazahsztánban, Mongóliában vagy Angolában akar befektetni, hanem a visegrádi országokban, Romániában vagy a Balkánon. A Momentum kormányában az exporttámogatási rendszer elsődleges hasznélvezői az exportképes magyar kis- és középvállalkozások, és nem a miniszterelnök barátai.”* (Momentum, 2018: 31). Az oktatással foglalkozó részben szerepel az állampolgári nevelésre történő utalás: *“A tanulók legyenek képesek aktívan és demokratikusan együttműködni, legyen lehetőségük fejleszteni a kommunikációs és vitakészségüket annak érdekében, hogy gondolataikat adaptívan fejezzék ki. Mindez egészüljön ki olyan osztálytermi gyakorlattal, amely az együttműködési készség kialakulását*

segíti.” (Momentum, 2018: 48).¹ Ezt kiegészítette a kritikai és kreatív gondolkodás kompetenciáinak fejlesztésének terve.

A program ugyan reagált szakpolitikai szinten a kormányzati intézkedésekre, arányaiban kevesebbet foglalkozott azokkal, mint a többi ellenzéki program. Bírálta az általuk rossznak tekintett irányokat, de inkább saját alternatív javaslataira fókuszált. A program logikája teljesen máshogy épült fel, mint a többi ellenzéki párt programja. Az Alaptörvény kérdését a program utolsó harmadában, a 240. oldalon, a *Szabad ország* című alfejezetben tárgyalták például. Az Alaptörvény elfogadását formailag szabályosnak találták, azonban úgy vélték, hogy politikai, társadalmi legitimációs hiányban szenved, ezért úgy gondolták, hogy Magyarországnak új, nemzetet integráló Alkotmányra van szüksége. Mint fogalmaztak: *“Nyílt alkotmányozás kell, ehhez pedig három dolog szükséges: az egypárti alkotmányozás elvetése, a jogállam és a szabadságjogok igenlése, valamint a nép általi jóváhagyás.”* (Momentum, 2018: 240). Egy esetleges új Alkotmány megalkotásához Izland példáját hozták fel, amely 2010 és 2013 között teljesen nyílt alkotmányozási folyamatot alakított ki. A párt demokráciaképéről ad tanúságot a választási rendszerre tett javaslatuk is, miszerint: *“A választási rendszernek a konszenzusra épülő demokrácia létrejöttét kell elősegítenie. A rendszer kialakítása során törekedni kell a folytonosságra, az egyszerűsége, a politikusok és választók közötti távolság csökkentésére, a mérhetőségre és elemezhetőségre, valamint a biztonságra, azaz a visszaélések hatékony megelőzésére.”* (Momentum, 2018: 255). Azon pártok közé tartozik, amelyek a korábbi politikai elittel szemben egyaránt kritikusak oldaltól

¹ A családpolitikai rész is visszautal a demokráciára nevelésre.

függetlenül, ez megnyilvánul például az országgyűlés eredeti funkciójának visszaállításának igényében: *“A Momentum elkötelezett híve a parlamentáris demokráciának. A magyar demokrácia meggyengülése nagy részben visszavezethető arra, hogy a túl erős miniszterelnök képessé vált maga alá gyúrni a parlamenti többséget, és annak akaratával szemben kormányozni (lásd Gyurcsány Ferencet 2006-ban, Orbán Viktor 2010. után).”* (Momentum, 2018: 265). Abban az ellenzéki vitában, hogy miképpen nyúljanak hozzá az illegitimnek tartott Alaptörvényhez, a Momentum azon az állásponton volt, hogy miközben az Alaptörvény sarkalatos törvényei korlátozták a következő kormányok tevékenységeit, minimálisan felül kell vizsgálni azokat, amelyek az emberi jogok szabadságának gyakorlásához járulnak hozzá. Ennek módját azonban nem részletezték. A jogállamiság védelmében a fékek és ellensúlyok megerősítése érdekében a DK-hoz hasonlóan javasolták a köztársasági elnök közvetlen választását. Érdekes további funkcióját látták a köztársasági elnök közvetlen megválasztásának. Az elnöki szerepet egyfajta társadalmi *“katalizátorként”* képzelték: *“A közvetlen választás során új társadalmi párbeszéd bontakozhat ki. A választási kérdések nem a kormányzásról szólnak, hanem hosszútávú, a parlamenti politikában kevésbé jelen lévő témákról. A köztársasági elnök kampánya az állampolgári nevelést, a hatalmi ágak közötti viszony jobb megismerését is szolgálná.”* (Momentum, 2018: 274).

Abban is más volt a program felépítése a többi pártéhoz képest, hogy az Európával foglalkozó rész a 341. oldalon kezdődik, utolsóként a vizsgált átfogó területek közül. Habár nem ritka, hogy a külpolitikával foglalkozó része a programok végén található, általában az európai elkötelezettség már korábban megjelenik a programokban.

Mondanivalójában azonban illeszkedett a program a mainstream nyugat-párti orientációhoz: *“Mi a Momentumban hiszünk a nyugati értékek iránt elkötelezett, európai Magyarországon. Hiszünk benne, hogy Szent István óta nem vagyunk komország Kelet és Nyugat között. Hogy Magyarország megkérdőjelezhetetlenül a transzatlanti közösség szerves részét képezi.”* (Momentum, 2018: 341). A Momentum támogatta az Európai Unió mélyebb integrációját, de nem önmagáért, csak akkor, ha az növeli a hatékonyságot és biztonságot Magyarország számára. A program kiemelte azt is, hogy fontos, hogy Magyarország érdekei megfelelően legyenek képviselve az EU döntéshozó szerveiben, illetve, hogy Magyarország csatlakozzon Európa országaihoz, ne szoruljon perifériára, ez utóbbinak egyik előfeltételének tekintették az Euró bevezetését. A párt szorgalmazta Magyarország globális szerepvállalásának erősítését is, például egy új korszerű, humánus menekültügyi rendszer megteremtésében, illetve a szegénység csökkentésére, az életmód javítására tett kísérletekkel világszerte (pl. partnerség Afrikával). E tekintetben a párt koncepciója sok tekintetben hasonlított Emmanuel Macronnak a politikai elképzeléseire.

Összességében a párt programja nem reagált a liberális demokrácia válságára, nem jelent meg benne az illiberális államra való reakció sem (sem a liberális demokrácia, sem az illiberális demokrácia kifejezés nem szerepel benne), illetve ebből következik, hogy a két elem szerepére való reflexió sem jelenik meg benne. Ennek ellenére valamilyen szinten reflektált arra, hogy mi vezetett az Orbán-rendszer kialakulásához. A párt választási programja sokkal inkább jövő centrikus, mint múltcentrikus. Egyértelműen Nyugat-párti, azonban szeretett volna részese lenni az európai folyamatok formálásának.

Habár a program adaptált nemzetközi mintákat, nem volt egyértelműen mintakövető, mintaformáló igénnyel is fellépett, igaz, nem olyan mértékben, mint a Fidesz.

Új ellenzéki szereplőként jelent meg a MOMA, amelynek rendkívül rövid, mindössze pár mondatos, Nyugat- és Európa-párti választási programja volt, illetve a Kétfarkú Kutypárt, mint viccpárt, amelynek programját épp viccpárti jellegéből adódóan nem lehet az általunk vizsgált szempontok szerint elemezni, így vizsgálatunkat az MSZP 2018-as választási programjának elemzésével folytatjuk. A párt ezúttal önállóan indult a választáson. *Tegyünk igazságot!* címmel írtak programot, amely terjedelmét tekintve a többi párthoz képest jóval rövidebb volt. A program címe arra vonatkozott, hogy a párt szerint Magyarország igazságtalan helyé vált, mivel az egyenlőtlenség mértéke drámai módon megnőtt. Programuk jellege és mondanivalója nagymértékben hasonló volt a 2014-eshez. Kikiáltották a Negyedik Magyar Köztársaságot, amely *“független, demokratikus, szociális jogállam, az Európai Unió tagja.”* (MSZP, 2018: 6). A program alapvetően szakpolitikai jellegű volt, a célok megfogalmazását követően pontokba szedte a konkrét ajánlásokat. A 2014-es programhoz képest kevesebbet foglalkozott direktben az Orbán-kormány tevékenységével, inkább a saját ajánlatra fókuszált. A program továbbra is a nyugati sztenderdekhez hasonlította a magyar állapotokat, például az egészségügy terén: *“Kórházak helyett nyolc éven át stadionokra költötte a pénzünket a Fidesz. Százmilliárdokat vettek ki az egészségügyből, miközben profi focira csak ebben az évben 100 milliárd forint ment el feleslegesen. Az eredmény: kudarc a futballpályán és tragikus állapot a kórházainkban. Rossz állapotban van a magyar egészségügy, távol van a magyar betegek ellátása a nyugati színvonaltól.”* (MSZP, 2018: 11).

A megoldási javaslatok is hasonló szellemiségűek voltak, például, hogy négy év alatt elérjük, hogy Magyarország egészségügyi ráfordítása elérje az Európai Unió átlagát. Az oktatás terén is megfogalmazták, hogy: *“A világ ellenkező irányba halad, mint a magyar kormány.”* (MSZP, 2018, 13). A programban hangsúlyos szerepet kaptak a szociális ígéretek, érdekesség, hogy a vidékpolitikai részben átvették az LMP 2014-es programjában szereplő Kert-Magyarország koncepciót.

Nyugati, illetve európai orientációjukkal, leghangsúlyosabban a program utolsó, külpolitikai fejezetében foglalkoztak, amelyben megfogalmazták, hogy: *“Míg az 1980-as években a Szovjetunió szövetségi rendszeréhez tartozó Magyarország óvatosan, de egyértelműen a Nyugat felé nyitott és a rendszerváltás után beilleszkedett a fejlett demokratikus jogállamok közösségébe, a jelenlegi kormány a “keleti nyitással” visszafelé kezdett haladni a putyini Oroszország és más tekintélyuralmi, illiberális rendszerű országok felé. Szabadságharcot hirdetett az Európai Unió ellen és azóta is mindent megtesz az integráció gyengítése érdekében. Alaptalan, hamis vádakot fogalmaz meg a több, mint 60 éve, ha nem is hibátlanul működő, de Európát a világpolitika és a világgazdaság meghatározó szereplői sorába emelő, hazánk számára mással nem pótolható, előnyöket biztosító intézményrendszer ellen. Célja ezzel egyértelműen a jelenlegi korrupt rendszer fenntartása, ami hazánkat a térség élenjáró országai közül a fejlődés fő vonalától leszakadók közé taszította. Magyarországot egyre inkább az a veszély fenyegeti, hogy az Orbán-kormány politikájával önmagát rekeszti ki az európai integrációból s ezzel a világfejlődés folyamatából.”* (MSZP, 2018: 23). Fontos, hogy itt megjelenik az illiberális rendszer kifejezés, tehát a program észleli, és problematikusnak tartja az illiberalizmust, igaz, magát az Orbán-rendszert nem azonosította vele, csupán úgy fogalmazott, hogy az

visszafelé kezdett haladni az illiberális rendszerű országok felé. Érdekesség, hogy habár egyértelműen Európa-párti a program, annyit megenged, hogy az Európai Unió működése nyilván nem hibátlan. A Momentumhoz hasonlóan az MSZP is megfogalmazta, hogy közeledni kell az Európai Unió mag-országaihoz, és szerepet kell vállalni az integráció mélyítésében. E tekintetben a DK programelemével is átfedésben volt.

A 2014-es választási programmal összehasonlítva az MSZP 2018-as programja kevésbé volt harcos, a korábbiakhoz képest jobban elfogadta a kialakult helyzetet, azon belül próbált szakpolitikai alternatívát kínálni, egy igazságosabb Magyarország ígéretével, a Fidesz igazságtalanságaival szemben. A program e tekintetben arra épített, hogy sokan esetleg kiábrándultak a Fidesz-kormányzásból, vagy kárvallottjai voltak intézkedéseinek. Az új koncepció elképzelhető, hogy reagálás volt az előző választások tapasztalataira a tekintetben, hogy a párt lehet, hogy azt a következtetést vonta le a választási kudarcból, hogy az embereket kevésbé érdekli a jogállamiság, és a hasonlóan elvont társadalmi kérdések, ezek helyett inkább a napi életükkel kapcsolatos ígéretekkel operáltak. A párt demokráciaképében nem tapasztalható elmozdulás, ahogyan a Nyugathoz való viszonyulásban sem. Semmilyen reflexió nem tapasztalható a kormány demokráciafelfogására, az illiberalizmusra, vagy a liberális demokrácia két elemének egyensúlyának megváltozására. Ha a keleti nyitás kapcsán nem lennének megemlítve az illiberális államok elrettentő példaként, akkor nem is jutna eszébe az olvasónak, hogy a két választás között elhangzott Orbán Viktor elhíresült 2014-es tuskányosi beszéde.

A 2014-es választást követően a Párbeszéd Magyarországért útjai különváltak az Együtt-től. 2018-ban Karácsony Gergelyt indították a választáson, akkor még Zuglói polgármestereként, akit a politikai megújulás szimbólumaként választottak ki a szerepre. Programja *Mindenki számít!* nével jelent meg. A program egyes részei kidolgozottabbak voltak, mint mások. Inkább egymástól független programpontok gyűjteménye olyan kérdésekben, amelyek fontosak voltak a jelölt és a párt számára. Nem tartalmazott ideológiai meghatározást. Nem összevethető a korábbi Együtt-PM programmal.

A program erős Európa-képpel rendelkezett, amely ugyanakkor fontosnak tartotta a nemzeti identitást is. Ellenben úgy gondolta, hogy az Európai Unió válságban van, és nem csak a Brexit miatt. *“Az Unió jövőjét illetően tanácstalanság uralkodik, amelynek kapcsán a közbeszéd szinte kizárólag a tagországok és az uniós intézmények közti hatalmi egyensúly várható alakulásáról és az intézményi struktúra esetleges átalakításáról szól. Pedig az EU válsága ennél sokkal alapvetőbb okok miatt következett be, és csak ezen a szinten kezelhető.*

Globális perspektívából nézve, az Európai Unió a leggazdagabb kontinens országainak gazdasági és politikai szövetsége, olyan országoké, amelyek hagyományosan a világon gyakorlatilag egyedülálló módon törekedtek olyan társadalmi célok megvalósítására, amelyeket az igazságosság, integráció, esélyteremtés, a munkanélküliségtől és a szegénységtől való védelem, a tőke és a munka közötti méltányos alkuviszonyok és az alapvető közszolgáltatásokhoz való univerzális hozzáférés fogalmaival ragadhatunk meg.

Ma azonban az Unió polgárainak tizede él szegénységben, negyede bizonytalanságban, a szegénység és a társadalmi kirekesztés kockázatának kitéve....

... A jövedelem és a vagyon koncentrációja együtt jár a politikai döntéshozatal befolyásolásának kvázi-monopóliumával. Mind az uniós szinten, mind a tagállamok szintjén nagy befolyású, átláthatatlan, ellenőrizhetetlen lobbik fogságában van a mindannyiunk jólétét, egészségét és biztonságát érintő szabályozási kérdések eldöntése, beleértve olyan alapvető kérdéseket is, mint az adórendszer szerkezete, vagy a gazdasági válság terheinek elosztása. Az Eurobarométer-adatok szerint az uniós országok többségében egyre többen vélik úgy, hogy a kormányzat a gazdasági elit foglya, s ezzel párhuzamosan növekszik a demokráciával szembeni általános elégedetlenség, különösen a periféria országaiban.

A gazdasági válság nyomában bevezetett, a költségvetési egyensúly javítását és az államadósság csökkentését szolgáló intézkedéscsomagok – amelyek jelentős részét egy informális, nem elszámoltatható ad hoc fórum, az Európai Bizottságból, az IMF-ből és az Európai Központi Bankból álló „Trojka” kényszerített egyes országokra – aláásták a jövedelmi egyenlőtlenségek társadalmi hatását moderáló mechanizmusokat.” (PM, 2018). Anélkül, hogy a program használná a kifejezést, lényegében a Fidesz által is hivatkozott nem demokratikus liberalizmus jelenségét írja le helyzetelemzésében, és ezt társítja a társadalmi bizalom csökkenésével, politikai intézmények, így az Európai Unióval szembeni elégedetlenség növekedésével, szélsőséges politikai erők megerősödésével, a demagóg és autoriter ajánlatokkal szembeni fogékonyság növekedésével.

E tekintetben a PM programja ugyanazon problémát feszegeti, mint a Fidesz (igaz a Fidesz 2009 óta nem írt hivatalos választási programot).

A nem demokratikus liberalizmus jelenségének elemzését a program azzal folytatja, hogy: *“Ehhez járul a sokat emlegetett democráciadeficit, az uniós intézmények távolsága, hiányos átláthatósága és csak közvetett vagy gyenge politikai elszámoltathatósága, a lobbierdekeknek való kitettsége és az a jelenség, hogy a társadalmi-gazdasági válsághelyzetekkel küzdő kormányzatok számára mi sem egyszerűbb, mint a válság kezelésében valóban kritizálható szerepet játszó uniós intézmények, „Brüsszel” bűnbakként való használata a belpolitikai küzdőtéren. Ezeket a folyamatokat nagyban felgyorsította a menekültválság, ami természetesen hatással van az Unió polgárainak biztonságérzetére, ezzel a nacionalista populizmus malmára hajtja a vizet, a népességarányosan legnagyobb befogadó országokban érezhető hatással lesz az alacsonyabban képzettek munkaerőpiaci pozícióira, és ékezen demonstrálja az európai politikai intézmények tehetetlenségét.”* (PM, 2018).

A párt Európa-programja minden eddig vizsgált pártnál erősebb reflexióval rendelkezett Magyarországon, és az Európai Unió helyzetével kapcsolatban. Az eddig vizsgált programok közül az egyetlen, amely érintőlegesen reflektált a két elem viszonyára a tagországok és az EUs intézmények erőviszonyának alakulását megemlítve, valamint a nem-demokratikus liberalizmus helyzetének körülírásával, és annak társadalmi hatásának felvázolásával. Anélkül, hogy ezt megfogalmazta volna, sok tekintetben ugyanazt kritizálta, mint a kormánypárt, igaz más megoldásokat kínálva, például, hogy azok, akik az EU közös piacához hozzá akarnak férni, a gazdasági tevékenység hasznát méltányos arányban osszák meg a társadalom egészével, ezzel finanszírozva a területi és társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését.

Egyebek között megfogalmazza a program azt is, hogy: *Az uniós szintű politikai döntéshozatalt, a mindenkit érintő szabályozók megalkotását ki kell szabadítani a gazdasági elit érdekeinek fogságából. Átláthatóvá kell tenni a döntéshozási folyamatokat és a lobbitevékenységeket.*

Nagyobb súlyt kell adni a közvetlenül választott képviselőknek: az Európai Parlamentnek a Tanács rovására, és bővíteni kell a közvetlenül a polgárok által megválasztott vezetők körét.” (PM, 2018). E tekintetben a program határozottan a demokratikus elemek erősítését szorgalmazza az unió demokratikus deficitjének orvoslására.

Hasonlóan az MSZP-hez a PM programja is kifejti az alapjövedelem kapcsán, hogy az Orbán-kormány felszámolta a Harmadik Köztársaságot, amit azért tehetett meg, mert az elmúlt két és fél évtizedben jelentős vagyonok halmozódtak fel egy szűk társadalmi rétegben, sokszor törvénytelenül. Mint fogalmaztak: *“Érthető, hogy megszűnt a bizalom a hatalmi elit felé, amely hagyta, sőt, támogatta egy ilyen igazságtalan, az embereket kiszolgáltatottá tévő rendszer kialakulását.”* (PM, 2018).

A párt nemzetközi mintákra alapozva ösztönözte volna a választási részvételt, továbbá bővítette volna a közvetlen részvételi demokrácia lehetőségeit. Miközben a program jelentős részében mérsékelt hangnemű volt a szöveg, az új alkotmány kapcsán élesen bírálta a párt a Fideszt. Az Alaptörvényt egypárti tákolmánynak nevezte, amelyről úgy vélekedett, hogy a többség nem érzi magáénak: *“...a több helyen kirekesztő, jogfosztó, autoriter rezsim alapjául szolgáló Alaptörvény – meggyőződésünk szerint – a népszavazás próbáját sem állta volna ki.”* (PM, 2018).

A Párbeszéd szerint a negyedik köztársaságnak helyre kell állítani a Fidesz kormányzás előtti állapotokat, ugyanakkor új harmadik generációs jogokat is tartalmaznia kell az alkotmánynak. Az új alkotmányt a Fidesszel ellentétben hosszas társadalmi egyeztetést követően kívánták elfogadni, népszavazással megerősítve.

Összességében a program annyiban elmozdult a korábbi Együtt-PM-el, illetve MSZP-vel megfogalmazott közös álláspontról, hogy nagyfokú reflexióval rendelkezett azon társadalmi jelenségekre, amelyek mind a magyar, mind az európai politikai elittel szembeni elégedetlenséghez vezettek. Ugyan a liberális demokrácia két elemével explicite nem foglalkozott, de helyzetelemzésében a nem demokratikus liberalizmus jelenségét írta le. A program Nyugat és Európa-párti, de nem a feltétel nélküli mintakövetés híve, fontos a párt számára, hogy az Európai Unió belüli regionális egyenlőtlenségeket is orvosolják.

Az Együtt 2018-as *Európai élet az Együtt Magyarországon* című programja a címének megfelelően Európa- és Nyugat-párti. Juhász Péter, a párt elnöke a program bevezetőjében úgy fogalmazott, hogy egy olyan országot szeretnének, amely nyugatra tart, és nincs tönkretéve kirekesztő konfliktusokkal. A program érdekessége, hogy az IKEA bútoráruházak magazinjának mintájára tervezték, az egyes élethelyzetekben a párt (szak)politikusi láthatóak. A program körülbelül fele inkább szakpolitikai ígéretek összessége, a másik fele élesebben reagál az Orbán-kormány ígéreire. Nem tartalmaz azonban önreflexiót az ellenzék helyzetével kapcsolatban.

A konfliktusok szerepe az Európai Unióval, valamint a külpolitikával foglalkozó részben is megjelenik, a program felhívja a figyelmet arra, hogy akkor lesz jobb élete

a választóknak, ha Magyarország nem vállal öncélú konfliktusokat az EU-val, hanem a nemzeti érdekeket figyelembe véve, szorosan együttműködik vele. Mint fogalmaztak: *“Bár sok csalódást is okozott az elmúlt két évtized, itt a helyünk, itt jobb nekünk.”* (Együtt, 2018: 33). A párt támogatta az olyan mechanizmusokat, intézményeket, amelyek segítették volna a demokratikus intézmények ellenőrzését, és az európai értékek betartását (Alapjogi Charta, Európai Ügyészség). Habár a program nem kritikátlan az Európai Unióval szemben, e tekintetben erős mintakövető szerepet vállal. Ugyanígy békés, nyugatos, konfliktusmentes alternatívát kínál a kül-és nemzetpolitika terén, szemben a kormány konfliktusos politikájával, amely véleményük szerint csak az elnyomó, keleti országokat tekintette partnernek.

A jogállamiság terén hasonló célokat tűzött ki a program, mint a többi balliberális ellenzéki párt, azzal a különbséggel, hogy az Együtt programjában szó szerint megjelenik a liberális demokrácia helyreállításának igénye: *“Programunk egy szabad köztársaság programja, ahol újra liberális demokráciában élhetünk. Érvényesül a hatalommegosztás, arányos a választási rendszer, erősödik személyes és közösségi szabadságunk, és az állam elnyomó önkénye megszűnik.”* (Együtt, 2018: 37). A liberális demokrácia helyreállítása érdekében a párt is kitűzte a Negyedik Magyar Köztársaság megteremtését, az önkormányzatokról szóló résznél hasonlóan a liberális demokráciára hivatkozott, mondván, hogy egy köztársaság akkor liberális demokrácia, ha az önkormányzatok szabadok. Az igazságtételről szóló résznél is úgy fogalmaztak, hogy: *“A szabadság és a teljesítmény hívei liberális demokrataként nem engedhetik meg, hogy az elmúlt évek bűnelkövetői büntetlenül maradjanak.”* (Együtt, 2018: 43). A fogalomhasználat következetessége itt azért fontos, mert 2014-ben még egyetlen ellenzéki párt sem hivatkozott programjában a liberális demokráciára.

A szóhasználat tekinthető egyfajta reflexiónak az illiberális állam gondolatának meghirdetésére, még akkor is ha a program amúgy nem reflektált expliciten a két elem viszonyára. A program gazdaságpolitikai részében megtartották az Együtt-PM 2014-es programjában is szereplő szociális piacgazdaság koncepciót. Ezzel az LMP-hez és a Jobbikhoz hasonlóan a globális kapitalizmus kritikáját fogalmazta meg a párt. A kultúra kapcsán ismét visszatért a program a nyugalom/konfliktusmentesség motívumához. Úgy fogalmazott, hogy kultúrharc helyett békére van szükség, a nemzeti kultúra nem a jobb vagy baloldali, konzervatívoké vagy liberálisoké, hanem mindenkié.

Összességében a program hangsúlyosan követi a mainstream liberális demokrácia vonalat, több ízben hivatkozva arra, hogy vissza kell állítani azt, illetve megfogalmazva a liberális demokráciák alapkritériumait. A nyugatosságot, európaiságot a modernitással és a fejlődéssel társítja, és erősen mintakövető e tekintetben, még akkor is, ha a szociális piacgazdaság elméletének támogatásával lényegében megfogalmaz kritikát a nyugati gazdasági/társadalmi modellel szemben. A konfliktusok elutasításával egyértelműen a liberális demokrácia liberális elemei kerülnek előtérbe a párt demokráciaképét illetően. A program reflektál az Orbán-kormány politikájára, ahogyan a liberális demokráciára helyzetére, is, azonban az ellenzék szerepére, valamint a liberális demokrácia két alkotóelemének viszonyára nem.

Az LMP 2018-as programja (Választási program 2018) az Új Kezdet párttal egyetemben azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a politika valóban más legyen. A program első két pontja a demokrácia és a jogállamiság helyreállítására törekedett.

Élesen fogalmazott az Orbán-kormánnyal szemben, ugyanakkor nem volt tapasztalható különösebb hangsúlybeli, koncepcióbeli elmozdulás a párt négy évvel korábbi programjához képest. Mind stílusában, mind mondanivalójában konzekvens volt, leginkább abban különbözött, hogy a program pontjait a legtöbb téma esetében tömören, felsorolásszerűen mutatta be, nem voltak olyan mértékben kifejtve az elképzelések, mint az előző kampány során. Ugyanebből az okból kifolyólag nem tartalmazott reflexiót sem a program. Az ország orientációját tekintve olyan megfogalmazásokkal élt, hogy: *“Magyarország helye nem az orosz és a török diktatúra oldalán van, hanem a demokratikus jogállamok között. Unió-ellenes retorika helyett a jövőben azokkal szövetkezzünk, akik az európai integráció rendszerének reformját sürgetik, kifelé pedig a hatékonyabb közös fellépés eszközeit keresik.”* Továbbá, hogy: *“Országunk a globális ökológiai válság enyhítését célzó nemzetközi összefogás kezdeményezőjeként keressen s találjon magának új nemzetközi szerepkört, szövetségeseket.”* (LMP, 2018: 5). A jogállamiság helyreállítása mellett továbbra is támogatták a közvetlen demokrácia eszközeinek kiterjesztését.

Az ország nemzetközi kapcsolatai terén megfogalmazta a program, hogy történelmi szükségszerűségnek tartják az európai együttműködés és szolidaritás további erősítését, ugyanakkor mindezt differenciáltan képzelték el. Bizonyos területeken szorosabb együttműködéssel, másutt nagyobb önállósággal. Mint fogalmaztak: *“Az egység-törekvések sikerét azonban szerintünk nem az egyformaság szolgálja, hanem a földrész páratlan kulturális és politikai sokszínűségének megőrzése; nem a központosítás, hanem a népek, országok és régiók közötti szorosabb kapcsolatok hálózata; nem a központi bürokrácia növelése, hanem az uniós intézmények és*

szervezetek átlátható működése, a részvételi demokrácia és a szubszidiaritás elvének érvényesítése. Ugyanakkor helyeselnék az unió hatáskörének kiterjesztését olyan területeken, mint a környezet- és egészségvédelem vagy a társadalmi különbségek mérséklése.” (LMP, 2018: 8-9). Az Unió legfontosabb feladatának tekintette a párt, hogy a tagországok közösen segítsenek megőrizni Európa világpolitikai befolyását. Ezt egységes kül- és védelmi politikával képzelték el. Tovább mentek azonban és kijelentették, hogy kezdeményező szerepet vállalnak a menekült-válság kezelésére szolgáló hosszú-távú stratégia kidolgozásában. Úgy fogalmaztak, hogy szakítanak az Orbán-kormány tüntetően különutas stratégiájával. A geopolitikai gondolkodásmód az eddig vizsgált ellenzéki pártok közül egyedül a Momentumnál jelent meg, itt különösen a menekült-válságra vonatkozóan voltak hasonlóságok a koncepciók között. A közös védelmi politika tekintetében ugyanakkor a Fidesz Európa-képével volt bizonyos mértékű átfedés.

A program megfogalmazza, hogy az európai szolidaritás alapja a közös történelmi-kulturális örökség, azonban azt is, hogy a gazdasági érdekek ezt szolgálhatják és veszélyeztethetik is. *“Úgy gondoljuk, hogy a tisztán gazdasági megfontolásokból szorgalmazott kétsebességű Európa gondolata nem a szolidaritást erősíti. A közös európai valuta bevezetésével alapvetően egyetértünk, azonban az eurózóna szabályrendszere ma még nem biztosítja kellőképpen a közös valutát használó országok monetáris biztonságát, ezért kezdeményezni fogjuk annak felülvizsgálatát. Csak olyan átláthatóan működő kereskedelmi megállapodásokhoz adjuk beleegyezésünket, amelyek sem nálunk, sem a partner-országokban nem veszélyeztetik a környezet épségét, a szociális vívmányokat vagy a nemzeti kultúrát.”* (LMP, 2018: 9). E tekintetben a párt nem tért el a 2014-es program globalizáció és

kapitalizmusellenes vonalától, egyáltalán nem a kritikamentes mintakövetés jellemezte, éppúgy voltak mintaformáló attitűdjei, mint a Fidesznek. Ezek a környezetvédelem terén még erősebben jelentkeztek. A Momentum globális szerepvállalási szándékához hasonlóan, az LMP kezdeményező szerepet kívánt vállalni a nemzetközi környezetvédelemben. *“Más kontinenseken is keresni fogjuk a szorosabb együttműködés lehetőségét olyan országokkal, új nagyhatalmakkal, amelyek hasonlóképpen elkötelezettek e célok iránt, mint például Kanada, India, Ausztrália.”* (LMP, 2018: 9).

Belpolitikai szempontból a párt demokráciaképével összefügg, hogy a program megfogalmazza, hogy a részvételi demokráciának az önkormányzatokból kell kiindulnia. Úgy vélték, hogy az önkormányzatok megerősödése hozzájárulna a közvetlen demokrácia elemeinek meghonosodásához is. A kultúra autonómiájával kapcsolatban kiemelték, hogy összeférhetetlen, hogy a törvényes hatalom alárendelje az ország kulturális életét saját értékítéletének. *“A közéleti viták a kultúra szerves részét alkotják, a politikusok mint e vita fontos résztvevői nem lehetnek egyszersmind annak végső bírái is.”* (LMP, 2018: 20). A korábbi politikai elittől való távolságtartás a 2018-as programban is megjelent a párt részéről, például a közmédia kapcsán: *“A rendszerváltozás óta minden kormány a közszolgálati média függetlenségének korlátozására törekedett. A szólásszabadság és a kiegyensúlyozott tájékoztatás biztosítására tett egyéb intézkedések mellet tehát mindenekelőtt a közszolgálati média tényleges pártfüggetlenségét kell biztosítanunk, jogállásának, felügyeletének és finanszírozásának újraszabályozása révén.”* (LMP, 2018: 22). A párt egy új társadalmi szerződést szorgalmazott állam és polgárai között, mivel, mint fogalmaztak: “

A rendszerváltó Magyarország nem a mostanihoz hasonló, sokkolóan igazságtalan és szélsőségesen megosztott társadalom létrejöttére adta voksát.” (LMP, 2018: 27). A 2014-es programhoz hasonlóan az ökoszociális, illetve a szociális piacgazdaság híveinek vallották magukat, úgy vélték, hogy a “...szabad magánkezdeményezések versenye, a közösségek önrendelkezése, valamint a társadalmi igazságosságot képviselő és a jövő nemzedékek öröksége felett őrködő jogállam működése kiegészítik egymást.” (LMP, 2018: 31).

Összességében a program terén nem volt tapasztalható elmozdulás a párt korábbi álláspontjától. A liberális demokráciával, mint politikai rendszerrel szemben nem fogalmazott meg kritikát a párt, azonban a hozzá kapcsolódó gazdasági rendszerrel szemben igen. Hasonló volt a párt viszonya a Nyugathoz is, habár EU, és Nyugat pártiak, megfogalmaztak kritikákat velük szemben. Úgy vélték, hogy programjukat globális mértékben ki kellene terjeszteni. Nem reflektáltak direktben a liberális demokrácia helyzetére, azonban a közvetlen demokrácia szorgalmazásával, európai, és magyar szinten, a demokratikus elemek erősítését irányozták elő. Habár utalt a program az Orbán-kormány tevékenységére, nem tartalmazott a program önreflexiót az ellenzék, vagy a párt szerepére vonatkozóan, csupán a korábbi politikai elit bírálatait.

A Jobbik 2018-as *Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel* című programja a pártot kormányváltó erőként pozícionálta, arra hivatkozva, hogy a Jobbik Magyarország legnagyobb ellenzéki közösségévé nőtte ki magát. A párt 2014-től kezdve folyamatosan mozdult el a centrum, és a néppárti politizálás irányába, nemzeti néppártként hivatkozva magára, elhatárolódva korábbi szélsőjobbaldali

nyilatkozataiktól, illetve az azokat képviselő politikusoktól. A kormányellenes szavazók nem Jobbikos rétegét célozta meg a program bevezetőjének az az eleme is, miszerint: *“Meggyőződésünk, hogy a XX. századi megosztottságok fölé hidakat kell építenünk. Az elmúlt 28 év árokásó politikája helyett közös, békés országépítésre van szükség. Csak így lehetünk sikeresek a XXI. században. A múltban sérelmeket és viszályt lelünk, de a jövőben lehetnek újra közös céljaink.”* (Jobbik, 2018: 5). A program célja egy igazságosabb társadalom építése volt, amelyhez úgy gondolták, hogy meg kell valósítani az elszámoltatást, továbbá tiszta közéletet, tiszta versenyt, és jól működő demokráciát kell teremteni. A program első pontja ennek megfelelően azt ígérte, hogy közjogi rendszerváltást hajt végre a párt. *“A Jobbik elkötelezett amellett, hogy egy XXI. századi modern állam nem képzelhető el stabil és demokratikusan működő intézmények nélkül, ahol a független hatalmi ágak ellenőrzik egymás működését, vagyis megvalósul a fékek és ellensúlyok rendszere. Ez egy olyan alapfeltétel, amely nem csak az államhatalom működése szempontjából fontos, hiszen abban a pillanatban, ha az egyéni érdek és az önkény megjelenik az ország vezetésében, az lassan ölő méregként kezd leszivárogni a társadalom legalsó szöveteibe is, elképesztő pusztítást okozva az élet minden területén. Ezért a felálló Jobbik-kormány legelső lépései között fog szerepelni Magyarország visszavezetése a demokratikus fejlődés útjára, ahol nem képzelhető el olyan intézmény vagy személy, amely, vagy aki kontroll és a felelősségre vonás lehetősége nélkül tevékenykedhet.”* (Jobbik, 2018: 7). Láthatjuk, hogy a szóhasználat tekintetében is tapasztalható volt elmozdulás a többi ellenzéki párt szavazói felé, még akkor is, ha a párt eredeti stílusából is fennmaradtak elemek (pl. elszámoltatás). Ha valaki nem ismerte volna a Jobbik előtörténetét, akkor könnyűszerrel gondolhatta volna ez alapján, hogy

hasonló rendszerellenzéki balliberális orientációjú párt, mint a többi ellenzéki formáció.

A program számos ponton hivatkozott külföldi példák átvételére. A választási törvényt német mintára formálták volna át, az elektronikus szavazást európai példák alapján vezették volna be, a lusztrációs törvényjavaslatukat lengyel mintára valósították volna meg és így tovább. A DK és a Momentum mellett a Jobbik is javasolta a köztársasági elnök közvetlen megválasztását. Mint fogalmaztak: *“A Jobbik fontos jogállami szerepet szán Magyarország leendő köztársasági elnökei számára, amely pozíciónak a fékek és ellensúlyok rendszere meghatározó sarokkövének kell lennie. Ez a szerepkör elképzelhetetlen a nép által történő közvetlen választás megteremtése nélkül. Emellett elengedhetetlen a köztársasági elnök jogköreinek bővítése, azonban a hatáskörbővítés az ország és a kormány demokratikus működésének hatékonyabb ellenőrzésére és nem egy elnöki rendszer megteremtésére szolgálna.”* (Jobbik, 2018: 7).

Habár a demokráciára, demokratikusságra való hivatkozás rendkívüli módon megnőtt a programban 2014-hez képest, azonban a párt radikalizmusa nem csökkent. Ennek egy példája például az a javaslat, amely szerint bevezették volna a vagyonekbejelentést azon politikusok esetében, akik nem tudták bizonyítani annak legális eredetét. A gazdaságpolitikai fejezetben 2014-hez hasonlóan kétarcúnak – csak a kommunikáció szintjén megvalósulónak nevezték – a kormánynak a külső érdekeknek való megfelelés felszámolására tett kísérleteit, különösen a külföldi földvásárlás terén. Érdekes, hogy a program az illiberalizmusra is itt hivatkozik, nem a demokrácia kapcsán, ráadásul arra hivatkozva, hogy Magyarország nem tudott felzárkózni a

nyugati mintaadó országokhoz: *“A Fidesz által követendőnek ítélt illiberális gazdaságpolitika meghirdetése ellenére Magyarország gazdasági teljesítménye – az általános fellendülés ellenére – nem látszik közeledni a nyugat-európai országok gazdasági teljesítményéhez, továbbá jelentősen elmarad a környező, volt szocialista országok (V4) teljesítményétől és életszínvonalától is.”* (Jobbik, 2018: 19). A 2014-es programhoz hasonlóan ugyanakkor a Jobbik a teljes korábbi politikai elittel szembe helyezkedett, mivel megfogalmazták, hogy: *“Az 1990-es éveket követő kormányzatok gazdaságpolitikai iskolája a külföldi gazdasági érdekeltségeket és a külföldi illetőségű vállalatokat hozta helyzetbe, míg a Fidesz-kormány a saját, belföldi oligarcháit és a külföldi nagyvállalatokat részesítette előnyben a hazai nemzetgazdasági érdekekkel és hazai tulajdonú és irányítású vállalkozásokkal szemben.”* (Jobbik, 2018:19). A párt abban is konzisztens maradt, hogy továbbra is az ökoszociális nemzetgazdaság tervét ajánlotta a választóinak a globális gazdaság negatív hatásainak mérséklésére.

Számos területen finomodott a párt korábbi álláspontja. A párt külpolitikai fejezetéből 2018-ra kikerültek az Európai Unió “gyarmati jellegére” vonatkozó kritikus megjegyzések, helyettük Magyarország nemzetközi súlyának erősítését tűzték ki célul, az alábbi hangnemben: *“A Jobbik külpolitikai stratégiájának középpontjában a magyarság és Magyarország érdekeinek szakszerű és értékelvű képviselete áll, miáltal Magyarország elfoglalhatja helyét Európában és a világban a nemzetközi közösség megbecsült tagjaként.”* (Jobbik, 2018: 28). Teljes hangsúlyváltás volt tapasztalható a párt programjának kultúrpolitikai részén is. Egyáltalán nem jelent meg a korábbi eurázsiai, turáni-magyar, őskeresztény stb. hagyományokra való hivatkozás, ezzel szemben e helyütt foglalkozott a párt a független civil szféra

fontosságával, amelyet meg kívánt erősíteni. A program később külön pontot is szánt ennek.

A pártnak az Európai Unióhoz fűződő viszonya több különböző pontban kerül elő. Így például az európai bérunió ötletén keresztül képzelték el a társadalmi különbségek csökkentését a térségek között, mivel úgy gondolták, hogy a nyugati és a keleti országok közötti bérszakadék az oka az Európai Unió válságának. *“A nyugati és a keleti országok közötti bérszakadék beláthatatlan társadalmi és politikai feszültségeket rejt magában, melyek feloldása minden európai ország érdeke. Az Unió 2004 óta tartó keleti bővítése pedig nem hozta meg a kelet-közép-európai tagállamok számára a várt felzárkózást.”* (Jobbik, 2018: 36-37). E tekintetben reflektáltak arra, hogy a brexitet követően elindult egy általuk történelminek nevezett vita a közösség jövőjéről. Mint fogalmaztak: *“Európa-szerte számos EU-párti, illetve EU-kritikus párt fogalmazza meg igényét az új, szolidárisabb és hatékonyabb Európa kapcsán. A Jobbik az élére állt a reformtörekvéseknek. Hisszük és tudjuk, hogy egy nagy európai koalíció segítségével véget vethetünk az évtizedes igazságtalanságok, gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek világának.*

A szuverenitást érintő politikai kérdésekben elutasítjuk a szorosabb integrációt, sőt visszakövetelünk bizonyos, jelenleg ma még uniós jogköröket függetlenségünk minél nagyobb mértékű visszaszerzésének és megőrzésének érdekében.” (Jobbik, 2018: 36). Bizonyos kérdésekben tehát szorosabb együttműködést kívánt megvalósítani, másokban viszont nagyobb autonómiát kívánt elérni a párt. A program későbbi részében átfogó uniós reformot szorgalmaztak. Ebben a részben ismét radikálisabb hangnemet ütött meg a párt:

info@meltanyosság.hu

www.meltanyosság.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

“A Lisszaboni Szerződés alapján elindult egyre mélyebb integrációt tévútnak tartjuk, mivel az valójában egy nemzetek felett álló szuperállam megeremtését célozta meg.” (Jobbik, 2108: 58). Az ország európaiságát nem az uniós tagságból eredeztették, hanem az ország történelméből. Mint fogalmaztak: *“...a jövőben sem az alapján leszünk európaiak, hogy tagjai maradunk-e az EU-nak, hanem azáltal, hogy – akár az Unióval szemben is – hűek maradunk az európai alapértékekhez.”* (Jobbik, 2018: 58). Az Európai Unió tagság lebegtetésével minden egyéb párttól eltért, ahogyan a 2018-as programok közül egyedül a Jobbik foglalkozott érdemben a migráció kérdésével, amely a kormány fő témája volt. A Jobbik elutasította az uniós kvótarendszert, élesen bírálta az EU-nak a válságkezelését, tartalmilag egyetértve a kormány intézkedéseivel: *“A Jobbik elsőként állt ki déli határunk fizikai, technikai, jogi megerősítése mellett, biztosította a kormány számára a vonatkozó törvények meghozatalához szükséges parlamenti támogatást.”* A tekintetben is egyezés volt a kormányzati állásponttal, hogy a párt elvárta, hogy az Európai Unió tiszteletben tartsa a nemzetek szuverenitását, a lakosság központosítás-ellenes álláspontjának megfelelően. A párt úgy fogalmazott, hogy az Európai Unió már nem olyan, mint amihez Magyarország 2004-ben csatlakozott, egyúttal a 2014-es programjához hasonlóan kiállt a Nemzetek Európája koncepció mellett. Továbbra is bírálta azonban a kormány EU-politikáját, amellet érvelve, hogy a kormány csak a hatalma megőrzése érdekében vállalta a vitákat Brüsszellel.

Habár jelentős változások voltak megfigyelhetők a párt korábbi álláspontjához képest, nem reflektált a program a liberális demokrácia válságára, sem a két elem viszonyára. Habár említette a program az illiberális demokráciát, azt nem politikai szempontból, hanem gazdasági megközelítésből tette.

Érdemben nem foglalkozott tehát a Fidesz-rendszer ezen elemével. Nem láthattunk önreflexiót a párt tevékenysége vagy az ellenzék helyzete kapcsán. Nem volt például részletezve annak az ideológiai váltásnak az oka, ami végbement a pártnál. Ugyanakkor a párt nyugati, és európai orientációja tekintetben erős elmozdulás volt látható a többi ellenzéki párt irányába, még ha továbbra is megmaradt számos erősen kritikus elem az Unióval szemben a programban. Összességében egy erőteljes elmozdulás volt megfigyelhető a párt korábbi programjához képest a centrum irányába, még akkor is, ha bizonyos kérdésekben igyekezett fenntartani a párt korábbi radikális álláspontját. Ez a stratégia nem hozta meg a várt hatást. Mivel a párt nem győzött a választásokon, ezért ígéretéhez híven, Vona Gábor lemondott pártelnöki tisztségéről, és kilépett a Jobbikból.

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió a liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
DK	Futólag megjelenik az illiberális állam kritikája. Mainstream liberális demokrácia képhez mérik az Orbán-rendszert.	Nincs.	Önkényuralom, diktatúra, maffiaállam. Orbán-kormány felszámolta a Harmadik köztársaságot.	Kormány leváltásával nem oldódik meg minden probléma. Fennmaradhat a polarizáció. Orbán-rendszerrel nincs kiegyezés, de a mögötte álló társadalmi réteggel együtt kell élni.	Erős mintakövetés. Egyetlen párt, amely támogatta a föderális Európa elképzelését (Európai Egyesült Államok).

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
Momentum	Nincs.	Nincs.	Kevésbé foglalkozik Orbán-kormányral, mint a többi párt.	A teljes korábbi politikai elittel szemben kritikus. Cél a parlamentáris demokrácia visszaállítása, miniszterelnöki túlsúly visszaszorítása.	Vegyes mintakövetési stratégia (hazahozott tudás és helyi tudás). Mintaformáló igény. Globális szerepvállalás erősítése, pl. migráció terén. Támogatta a mélyebb európai

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
					integrációt, de feltételekkel (ha növeli a biztonságot és hatékonyságot). Csatlakozni kell mag-Európához.

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
MSZP	Nincs. Megjelenik az illiberális rendszer kifejezés, de a program nem azonosítja az Orbán-rendszert vele. Csupán megfogalmazza, hogy ilyen irányba halad.	Nincs.	Kevesebbet foglalkozott kormány politikájával, mint 2014-ben. Kikiáltotta a Negyedik köztársaságot. Cél egy igazságosabb Magyarország.	Nincs.	Erős mintakövetés. Mélyíteni kell európai integrációt. Csatlakozni kell mag-Európához.

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
PM	Felvázolja a nem demokratikus liberalizmust.	Direktben nincs. A program a demokratikus elemek erősítését szorgalmazta.	Kirekesztő, autoriter rezsim. Helyre kell állítani a Fidesz kormányzás előtti állapotokat. Megszűnt a bizalom felénk mivel hagyták a nem demokratikus liberalizmus igazságtalan, az embereket	A nem demokratikus liberalizmushoz társul az uniós demokrácia deficit, az intézmények távolsága, lobbierdekek való kitettsége. Menekültválság a nacionalista-populista	Mintakövető, de nem feltétel nélkül. EU válságban van. Csökkenteni kell a regionális egyenlőtlenségeket.

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
			kiszolgáltatott á tevé rendszerét érvényesülni.	kormányok malmára hajtja a vizet. Európai politikai intézmények tehetetlenek.	
Együtt	Megjelenik az igény a liberális demokrácia helyreállítására. Első párt, amely	Direktben nincs. A konfliktusok elutasítása kapcsán a liberális elemek	Cél a konfliktusmentesség, liberális demokrácia	Globalizáció és kapitalizmus kritika.	Erős mintakövetés. De nem kritikátlanul.

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
	használja a kifejezést.	kerülnek előtérbe a párt demokráciaképét illetőleg.	helyreállítása. Negyedik Magyar Köztársaság megalapítása.		
LMP	Nincs.	Direktben nincs. Közvetlen, részvételi demokrácia szorgalmazásával a demokratikus elemeket helyezte előtérbe.	Cél a jogállamiság és demokrácia helyreállítása. Közvetlen demokrácia eszközeinek kiterjesztése. Különutasság elutasítása.	Globalizáció és kapitalizmus kritika. Korábbi politikai elit bírálata.	Mérsékelt mintakövető, mintaformáló igényekkel. Történelmi szükségszerűség a mélyebb integráció, de differenciáltan. Bizonyos területeken

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
					nagyobb autonómia, másokban szorosabb együttműködé s (pl. környezetvéde lem).
Jobbik	Nincs. A párt a radikalizmusa megőrzése mellett erősen elmozdult a	Nincs.	Cél a demokrácia helyreállítása. Fidesz politikáját	Globalizáció és kapitalizmus kritika. Teljes	Mérsékeltlen mintakövető. EU kritikus. Nem vetette el a kilépés

Táblázat 2: A 2018-as Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
	mainstream liberális demokrácia irányába.		kétarcúnak tartották.	politikai elit elutasítása.	gondolatát sem. Meg akarta reformálni az EU-t.

A 2018-as ellenzéki pártprogramok kapcsán megfigyelhető egy trend miszerint az “új” pártok a régi elithez képest sokkal radikálisabbak, adott esetben a nyugati mainstreammel szemben kritikusabb programelemeket fogalmaztak meg. Az ellenzék azon része, amely korábban volt már kormányzati pozícióban ugyanakkor látható módon a korábbi tapasztalatok tükrében állította össze programját, úgy, hogy az lehetőleg ne ütközzön nemzetközi szövetségeseik ellenállásába. Ez már csak azért is lehetett fontos ezen pártok számára, mert az egyik fő kritika a kormánypárttal szemben, hogy felesleges konfliktusokat vállalt, amely rontotta az ország nemzetközi megítélését, és elszigetelte azt.

A régi politikai elit politikusait tartalmazó pártok programjai (MSZP, DK) sokkal inkább Európa- és Nyugat párti mintakövetőek, mint az új, korábbi kormányzati tapasztalattal nem rendelkező pártok (Együtt, PM, LMP, Jobbik, Momentum). Ez részben abból eredt, hogy az új pártok többsége a teljes korábbi politikai elit leváltását célozta meg, részben pedig abból, hogy mivel nem volt korábbi kormányzati tapasztalatuk, ezért nem feltétlenül voltak tisztában azzal, milyen külső kényszerek járnak a kormányzati felelősséggel. Mivel a 2018-as országgyűlési választás az ellenzéken belüli verseny "eldöntéséről" is szólt, nem csak a kormánypárt legyőzéséről, ezért a pártok igyekeztek minél markánsabbá válni. Általánosan megfigyelhető az is, hogy a pártok kevesebbet foglalkoztak az Orbán-rendszer jellegével (autoriter stb.), illetve a kormányzat intézkedéseinek bírálatával, és többet saját elképzeléseik felvázolásával. E tekintetben a programok összehasonlítása azért hasznos, mert rámutat arra, hogy mondanivalójukat tekintve sokkal differenciáltabbak voltak az ellenzéki pártok, mint amit később a Fidesz állított róluk. A 2018-as választás ugyanis sem a tekintetben nem hozott eredményt, hogy a Fideszt leváltotta volna az ellenzék, sem a tekintetben, hogy a belső erőviszonyokat képesek lettek volna rendezni. Míg a 2014-es választások tanulsága az ellenzék részéről az volt, hogy ha az ideológiai alapú (baloldali) összefogás nem elégséges a választási győzelemhez, akkor egy ellenzéki pártnak kell kiemelkedni a többi közül, addig a 2018-as választások tanulsága az volt, hogy a Jobbik nélkül nem lehet választást nyerni. Ehhez viszont mind a Jobbiknak meg kellett változnia, ami idővel a párt szakadásához, és a Mi Hazánk mozgalom megalakulásához vezetett, másfelől a többi ellenzéki pártnak a Jobbikhoz való viszonyának is meg kellett változnia.

2022-es választási programok

Habár a programokban nem tapasztalhattunk reflexiót, mégis volt törekvés arra, hogy a 2022-es választáson a korábbiaktól eltérő megközelítéssel kezdjenek bele a kampányba az ellenzéki pártok. A választásra készülve az ellenzéki előválasztás képében egy technikai újítást vezettek be, amely arra volt hivatott, hogy a választók szavazatai alapján meghatározza az ellenzéken belüli erőviszonyokat, másfelől, hogy biztosítsa a közös jelöltállítás lehetőségét. Az előválasztás elvben a közvetlen demokrácia elemével szeretne volna demonstrálni az ellenzéki verseny átlátható, tiszta, demokratikus jellegét. Ezt némiképp aláásta azonban, hogy végül az első fordulót követően az öt jelölt közül a második legtöbb szavazatot szerző Karácsony Gergely (PM), visszalépett a harmadik legtöbb szavazatot magáénak tudható Márki-Zay Péter javára a Mindenki Magyarországa Mozgalom (MMM) képviselőjében, aki így le tudta győzni az első fordulóban legtöbb szavazatot kapott Dobrev Klárát, aki a Demokratikus Koalíció színében indult.

Az előválasztásnak köszönhetően megvalósult még egy fontos technikai újítás az ellenzéki térfélen, mégpedig, hogy minden egyéni választókerületben egy jelöltet állítsanak. Ehhez létrehozták az Egységben Magyarországért politikai szövetséget, amelyet ellenzéki összefogásként is neveztek. Az alapító, egyben döntési jogkörrel rendelkező hat párt a Demokratikus Koalíció, a Jobbik, a Momentum, a Magyar Szocialista Párt, az LMP-Magyarország Zöld Pártja, illetve a Párbeszéd Magyarországért volt. Mivel Márki-Zay Péter nyerte az ellenzéki előválasztást, ezért a Mindenki Magyarországa Mozgalom is tagja volt a pártszövetségnek (annak ellenére, hogy az MMM nem volt párt).

A pártszövetségnek nem volt célja a pártok közötti különbségek megszüntetése, pusztán a koordináció a választás megnyerése érdekében. Győzelem esetén együtt kormányoztak volna koalícióként. Hiába volt közös programja a pártnak, a technikai újítások ellenére az ideológiai egységet nem tudták megteremteni, ami a kampány során számos feszültséget eredményezett a pártok között.

Az ellenzéki összefogás *Csak felfelé! - Az emelkedő Magyarország programja* című közös választási programja úgy fogalmazott, hogy választani kell Orbán Viktor és Európa között. Elsődleges céljuk a jogállamiság újbóli megteremtése.² E tekintetben nem sokban különbözött a közös program az ellenzéki pártok egyéni célkitűzéseitől. Az új Alkotmány megalkotásába bevonták volna az állampolgárokat és a civil szervezeteket, és alkotmányozó népszavazást tartottak volna a szöveg kapcsán, beépítettek volna alapjogi garanciákat (időskori ellátáshoz való jogot, a munkavállalói jogokat, a gyermekek jogait, a nők jogait, a szociális biztonsághoz való jogot, a lakhatáshoz való jogot, a jövő generációk jogait). Mint fogalmaztak: *“Az új alkotmány preambulumban hivatkozni kell a Magyar Köztársaságnak az európai és a demokratikus nemzetközi közösséghez tartozására, a magyar és az európai kultúra értékeire. Az alkotmányozás során építünk az 1989–1990-es alkotmány értékeire, sok száz éves alkotmányos hagyományaink napjainkig kiérlelt eredményeire; plurális, sokszínű, felvállalt alapértékeinket megjelenítő és deklaráló alkotmányt alkotunk. Új alkotmányunk célja az emberi és állampolgári jogok biztosítása, védelme, a jogállamiság és a népszuverenitás tiszteletben tartása.*

² Az elemzés publikálásakor már nem volt elérhető az Egységben Magyarországért honlapja, ahol a programot teljes terjedelmében közzétették.

Kiemelt érték Magyarország elkötelezettsége az Európai Unió közös értékeinek védelme iránt, különös tekintettel a pluralizmusra, a megkülönböztetés tilalmára, a toleranciára, az igazságosságra, a szolidaritásra, a nők és férfiak közti egyenlőségre.” (Egységben Magyarországért, 2022: 8). Megkönnyítették volna a népszavazások kezdeményezését, továbbá a köztársasági elnököt közvetlen szavazással választották volna. Látszik, hogy minden olyan témát igyekeztek bevonni, amely a különböző pártok számára fontosak voltak korábban. A különböző területeken jól azonosíthatóak egyes pártok programpontjai (pl. 15 perces városok, a magyar földvagyon megőrzése). A kiemelt fontosságú értékekből kiindulva, a szövetség orientációja európéer volt, erősen megjelentek aliberális elemek, ugyanakkor a történelmi hagyományokhoz való visszanyúlás is hangsúlyos volt.

A program fontosnak tartotta a civil szervezetekkel való partnerséget, valamint az állampolgári aktivitást. *“Hisszük, hogy a civil szektor ellenőrző funkciója a társadalmi együttműködésünk alapját képezi.”* (Egységben Magyarországért, 2022: 12). Ennek megfelelően úgy fogalmaztak, hogy: *“Ösztönözzük az olyan demokratikus részvételi formák megerősödését, mint amilyen például a közösségi gyűlés, a részvételi költségvetés, továbbá a helyi és országos konzultáció. Alapvető fontosságúnak tartjuk a civil szféra függetlenségét. Szereplőit autonóm partnereinknek tekintjük, elismerjük a közjó és az ország fejlődése érdekében végzett tevékenységüket. Biztosítjuk a civil szervezetek számára a jogalkotás folyamatában való érdemi részvételt. Ösztönözzük a civil szervezetek bevonását a helyi és országos közfeladatok ellátásába.”* (Egységben Magyarországért, 2022: 13). Az állampolgári aktivitás növelésének szándékához kötődik az is, hogy oktatáspolitikai részben kiemelték a vitakultúra, a kritikai gondolkodás készségének fejlesztését.

Ami az ország nyugati orientációját illeti, a program honvédelemmel, és nemzetbiztonsági részével foglalkozó pontjában úgy fogalmaztak, hogy: *“Célunk, hogy erőteljesebben jelenjen meg a NATO- ban és az uniós közös kül-, biztonság- és védelempolitikában Magyarország külpolitikai érdeke és az országot ért biztonsági kihívásokra adott közös szövetségesi válasz.”* (Egységben Magyarországért, 2022: 65). Megfogalmazták továbbá, hogy szorgalmazzák a közös európai hadiipari fejlesztéseket, illetve azt, hogy aktív és alakító részesei kívánnak lenni annak a folyamatnak, amely a közös parancsnokság alatt működő közös európai hadsereg felállításához vezet. E tekintetben egyértelműen mintaformáló magatartást irányozott elő a program. A külpolitikai fejezetnek fontos megállapítása, hogy Magyarország nem komország Kelet és Nyugat között, hanem egyértelműen a Nyugat, az Európai Unió és a transzatlanti szövetség szerves része. Az illiberális rendszer kifejezés itt jelenik meg először a programban, annak kapcsán, hogy miközben úgy látták, hogy az ország külpolitikailag tévúton van, aközben az Orbán-kormányt csak egy szűk kör anyagi érdekeinek kiszolgálása, illetve a rendszer fenntartása érdekelte. Nem reflektált a program ezen felül a liberális demokrácia válságára vagy a két elem viszonyára. A program ugyanakkor felvázolt egy közép-európai stratégiát, amely szerint, *“...nem önálló hatalmi pólusképzésre, illetve különutas megoldások keresésére kell fókuszálnia az Európai Unió ellenében, hanem olyan közös pozíciókat kialakítani, amelyek az Európai Unió egésze és ezen belül Magyarország fejlődését célozzák. Ebben a stratégiában a regionális kapcsolatok hatékonyan szolgálják a transzatlanti és az európai integráció elmélyítését a régió speciális érdekeinek becsatornázásával.”* (Egységben Magyarországért, 2022: 69).

Ennek a koncepciónak az érdekessége, hogy hasonlóan kívánta növelni az ország geopolitikai érdekérvényesítő képességét regionális együttműködésekkel, mint a kormánypárt.

Az összefogás programja igyekezett minden párt programjából megjeleníteni elemeket, láthatóak azonban kompromisszumok, illetve álláspontbeli elmozdulások is az egyes pártok korábbi nézeteihez képest is. Ilyen például az, hogy a program úgy fogalmaz, hogy az ország Európai Unió tagja megkérdőjelezhetetlen. Ez még a 2018-as Jobbik programban sem volt teljes mértékben evidencia, e tekintetben éles váltás a párt korábbi álláspontjához képest. Cserében ugyanakkor szinte szó szerint érvényesült a 2018-as programuk mag-Európára vonatkozó része a tekintetben, hogy az integráció önmagában nem érték, csak akkor, ha annak eredménye az életminőség, a fenntarthatóság, a biztonság és a versenyképesség szintjének emelkedése. Fontos eleme a programnak, hogy ahhoz, hogy Magyarország képes legyen befolyásolni milyen irányba fejlődjön az Európai Unió, az unió belső köréhez kell tartoznia az országnak a periféria helyett.

Összességében a program nem szolgált többletinformációval az ellenzéki összefogás pártjainak demokráciaképéről. Mivel a program azt tartalmazta, amiben minden párt egyet tudott érteni, tehát egyfajta minimumot, ezért nem is nagyon lehetett számítani másra, mint a korábbi álláspontoknak az "átlagára". A program kevésbé volt "szélsőséges", mind megfogalmazásában, mind programelemeiben, mint az egyes pártoké. Nem reagált a liberális demokrácia két elemének viszonyára, egyetlen egyszer említette – mintegy mellékesen – az illiberális rendszer kifejezést. Nem tartalmazott reflexiót az ellenzék helyzetére vonatkozóan, és az Orbán-rendszerre

való reakció is jóval semlegesebb megfogalmazású, mint például a 2014-es választási programok többsége. A program lényege a Kelet vagy Nyugat? Orbán vagy Európa? Fidesz vagy ellenzéki összefogás választás kifejezése. E tekintetben az Orbán-rendszer elutasítására épített, ideológiailag azonban csak minimálprogram volt, amely arra szolgált, hogy menedzselhetővé váljon a közös kormányzás amennyiben az ellenzék technikai újításai, valamint az Orbán-rendszerrel szembeni társadalmi elutasítás együttesen választási győzelemre vezetne a szövetséget.

A 2022-es választás ugyan összefogta balról-jobbra az ellenzéki pártokat, azonban a Jobbik megüresedő helyét a politikai paletta szélsőjobboldalán átvette a Mi Hazánk Mozgalom, amelyet Toroczkai László alapított miután kilépett 2018-ban a Jobbikból. Azért indokolt bevenni a Mi Hazánk Mozgalmat is a vizsgálatba, mert maga a megalakulása is egy reflexió volt a Jobbik helyzetére, hiszen a párt politikusainak egy része nem értett egyet a Vona Gábor által megkezdett irányváltással. A párt önmeghatározása szerint harmadikutasnak vallotta magát. Virradat programukat nem csupán választási programnak szánták, hanem egy több cikluson átívelő munkatervnek, a rendszerváltás stratégiai hibáinak helyrehozására. Ez a hosszútávú tervezés hasonlít a Fidesz 90-es évek közepén követett stratégiai építkezési folyamatára. A többi ellenzéki párt programjában rendszerint csupán egy ciklusra tervezett, legfeljebb a négy éves kormányzati periódust osztotta ketté, a konszolidáció, és az építkezés időszakaira. A párt célja a munka- és teljesítmény alapú jóléti társadalom megteremtése volt. Olyan közép-európai nemzetet szerettek volna, amely egyformán büszke ezeréves nyugati kultúrájára, ősmagyar gyökereire, és keleti örökségére. E tekintetben a Jobbik korábbi hagyományait vitte tovább a program.

A program a párt szimpatizánsaival konzultálva készült, Toroczkai László a bevezetőjében úgy fogalmazott, hogy nem született még ennyire demokratikus pártprogram. Egyformán kritikus volt a korábbi politikai elittel, és folytatja a rendszerellenzéki hagyományt. Helyzetértékeléssel kezdődött, ami történelmi távlatokba nyúlt vissza, rámutatva arra, hogy voltak sikeresebb időszakok, és olyanok, amelyekben kétségessé vált az államiság megmaradása: A pozitív korszakok felsorolása hasonló történelemfelfogás takart, mint a kormánypárté. Mint fogalmaztak: *“Az Árpád-házi uralkodóink alatt, Mátyás király vagy éppen Nagy Lajos király idején Magyarország valódi, független nagyhatalom volt, de még alig több mint száz évvel ezelőtt is az osztrákokkal közösen alkotott birodalmunk az akkori világ egyik vezető hatalmának számított. Az egyedülálló nyelvet beszélő, az északi civilizáció keleti és nyugati örökségét magában egyesítő, különleges kultúrával rendelkező magyarság számos alkalommal bebizonyította, hogy nem csupán állam-, hanem birodalomalkotó nemzet is.”* (Mi Hazánk, 2022: 8). A negatív periódusok felsorolását követően azonban azt állapították meg, hogy a rendszerváltást követő időszakban sokkal jobban csökkent a magyar állampolgárok száma, mint korábban, amit a rendszerváltás óta eltelt idő politikai elitjének számlájára írtak, amelyről úgy vélték, hogy kiárusította az országot.

Mint fogalmaztak: *“Bár a két pólus időnként váltja egymást, és verbálisan rendszeresen keményen ösztöcsapnak, valójában a legfontosabb, fundamentális kérdésekben ugyanazt képviselik, és mindkét oldal részt vett a kilencvenes évek rablóprivatizációjában. Ez minden bajunk okozója, szinte valamennyi jelenlegi problémánk ebben a kilencvenes években induló, máig tartó folyamatban gyökerezik.”* (Mi Hazánk, 2022: 9).

Ezzel az állapottal szemben akart fellépni a párt annak érdekében, hogy megtörjék a véleményük szerint mindig a globalista multiknak kedvező kétpólusú politikai váltógazdálkodást, ami szerintük összeért. Úgy fogalmazzák, hogy a Fideszes mélyállam együttműködik a nemzetközi balliberális mélyállammal. A program kritizálta az új Alaptörvényt, abból kiindulva, hogy az nem felel meg a Szent Koronának és a történelmi alkotmánynak, továbbá, hogy az csak a Fidesz érdekeit képviseli, illetve az ellenéki összefogáshoz hasonlóan támogatta volna a közvetlen köztársasági elnökválasztást.

A program stílusa, szóhasználata nagymértékben elütött a többi ellenzéki párt, de még a Jobbik korábbi programjaitól is. Váltakoztak a köznyelvi, minősítő megfogalmazások benne (a balliberális elittel, illetve a Fidesszel szemben), a szakmai(bb) nyelvezettel (az egyes programpontoknál). A Jobbik 2014-es, illetve 2018-as programjához képest sokkal inkább szélsőjobbaldali nyelvezetet használt a program, a zsidó vallásról, identitásról több ízben direkt vagy indirekt módon, nem magyarként hivatkozva, a hazai cigányságról negatív hangnemben nyilatkozva. A bűnözőket kötelező munkatáborokba, adott esetben szibériai börtönökbe küldték volna elrettentő szándékkal, és visszaállították volna a halálbüntetést. A szavazati jogot írni-olvasni tudáshoz kötötték volna.

A programban hangsúlyosan szerepelt az állampolgári nevelés igénye. Fontosnak tartották a történelmi filmek gyártását, illetve egy új nemzeti gyermekmozgalom megalapítását, amely a "globalista irányítóknak" a gyerekek okostelefonon, közösségi hálón történő nevelését megelőzve biztosította volna a nemzeti öntudat kialakítását. A program továbbá úgy fogalmazott, hogy: *"...szükség lenne olyan új,*

magyar alapítású, de nemzetközi térbe is kilépő közösségi médiára, amely nem alkalmaz kettős mércét, amely nem erőlteti rá a deviáns propagandát, a kultúrmarxista, fehérellenes, keresztényellenes, családellenes világképet a felhasználókra.” (Mi Hazánk, 2022: 22).

A párt programja nem értelmezhető a liberális demokrácia hagyományos keretein belül, nem is kívánt ehhez az irányzathoz közeledni, ugyanakkor a kormánypárttal szemben is kritikus volt, mivel egyfelől úgy gondolta, hogy összejátsszik a liberális demokráciát képviselőkkel, másfelől úgy vélte, hogy amiben ellen is állt, abban is kontraproduktívan teljesített. A párt világképe nem nyugatos, hanem nemzeti, és minden egyéb pártnál kevésbé mintakövető. Nem mintaformáló azonban, ugyanis a program célja inkább a nemzeti autonómia a nemzetközi vállalatoktól, és kulturális folyamatoktól való függetlenség, izoláció. Nem reflektált a liberális demokrácia válságára, vagy a két elem viszonyára, legfeljebb annyit fogalmazott meg, hogy a neoliberais kánon üldözi és elhallgattatja az általa nemkívánatosnak nyilvánított nézeteket. A koronavírus kapcsán pedig összeesküvés elméletek szintjén fogalmaztak a Világ gazdasági Fórumhoz köthető új világrend gazdasági érdekességéről a koronavírus terjesztésében. Ezek az összeesküvés elméletek a programnak az Európai Unióval kapcsolatos részében is megjelentek. Röviden összefoglalva a párt gondolatmenete az, hogy az EU szabadkőműves globalista erők gyarmata. A párt az Európai Unió megváltoztatását, vagy az abból való kilépést vázolta fel, mint lehetséges alternatívákat, nagyobb valószínűséget adva annak az eshetőségnek, hogy kilépnének. A Jobbik korábbi álláspontját képviselve úgy fogalmaztak, hogy nincsenek az EU ellen, azonban nem hajlandóak hátrányos helyzetű periférikus országokként

működni miközben a magországok privilégiumokat élveznek. A párt a Brexithez hasonlóan 2029-ben népszavazást tartott volna az Unió tagyságáról.

Táblázat 3: A 2022-es Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
Ellenzéki összefogás (MSZP-DK-LMP-Momentum-Jobbik-MMM)	Nincs. Megjelenik az illiberális rendszer kifejezés, de csak annak kapcsán, hogy az Orbán-kormányt csak a rendszer fenntartása érdekelté.	Nincs.	Cél a jogállamiság újbóli megteremtése.	Nincs.	Mintakövető. Magyarország nem komország, egyértelműen a Nyugat, az EU és a transzatlanti szövetség része. DE integráció önmagában nem érték, csak akkor, ha annak eredménye az életminőség, a fenntarthatóság, a

Táblázat 3: A 2022-es Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
					biztonság és a versenyképesség szintjének emelkedése.
Mi Hazánk Mozgalom	Nincs. Nem értelmezhető a mainstream liberális demokrácia keretein belül.	Nincs.	A Fideszes mélyállam együttműködik a nemzetközi balliberális mélyállammal. I. Cél a	A teljes korábbi politikai elittel szemben kritikus. Globalizáció és	Nem Nyugatos, hanem nemzeti beállítottságú. Legkevesbé mintakövető párt, ugyanakkor nincs mintaformáló igénye sem. Nem EU-

Táblázat 3: A 2022-es Országgyűlési választás ellenzéki programjainak összehasonlítása

Párt	Reflexió liberális demokrácia válságára	Reflexió a liberális demokrácia két elemének viszonyára	Reflexió a kormány politikájára	Önreflexió	Nyugat- és Európakép
			történelmi alkotmány visszaállítása.	kapitalizmus kritika.	ellenesek, de nem tartják kizártnak, hogy kilépnek az EU-ból.

Mennyiben tudatos a tudatlanság?

Az ellenzéki elvárásokkal szemben 2022-es választás nem hozta sem az ellenzéki összefogás, sem a Mi Hazánk győzelmét. E helyett harmadszorra ért el a Fidesz kétharmados választási győzelmet a vizsgált időszak kezdete óta. Tanulmányunk elején azt vetítettük előre, hogy a pártprogramokon keresztül bemutatjuk az ellenzéki pártok demokráciaképét, azt, hogy mennyiben reagálnak pártok a liberális demokrácia válságára, összekötik-e a két elem belső konfliktusaival a sorozatos választási vereségeket? Fontos kérdés volt számunkra, hogy vajon visszaforgatják-e a

következő választások során a négy évvel korábbi kampány tanulságait, tapasztalható-e valamiféle reflexió saját szerepükre. Ezeket a kérdéseket egészítették ki a nyugathoz, valamint az Orbán-rendszerhez való viszony vizsgálatai.

Láthattuk, hogy az első két kérdésre egyáltalán nem reflektáltak 2022-es választási programok. A 2010 óta vizsgált új pártok kezdetben sokkal nagyobb figyelmet fordítottak programjaikban az ideológiai önmeghatározásukra, mint azok, amelyek már régebb óta szerepeltek a politikai porondon. Idővel ez mindegyik esetében megváltozott, és programjaik szerkezetükben, megközelítésükben közeledtek egymáshoz, uniformizálódtak. Ennek oka a politikai professzionalizációban rejthet, és abban, hogy egy viszonylag szűk szakértői réteg foglalkozik politikai programírással Magyarországon. Onnantól kezdve, hogy van anyagi forrás kampánytanácsadásra, átalakul a párt által előállított írásos dokumentumok jellege a kezdeti közösségi ötletelésen alapuló "mozgalmi" programokhoz képest. Az mindenképp tetten érhető, hogy a programok javarészt szakpolitikai jellegűek voltak, ami abból eredhet, hogy a programokban csupán ezt a funkciót látják a pártok. A legitimitást attól várják, hogy bebizonyítják, hogy alkalmasabbak az ország vezetésére, mint a Fidesz, mindez azonban csak arra épít, hogy a Fidesz rosszul vezeti az országot, arra nem, hogy a pártoknak van valamilyen hosszútávú alternatív koncepciója az ország vezetéséről azon túl, hogy az térjen vissza a 2010-es állapothoz, vagy ne legyen olyan, mint a Fidesz-kormányzás.

Egy másik lehetséges oka a szakpolitikai dominanciájú programoknak az, hogy a pártok erőforrás szűkében inkább foglalkoznak a választás technikai feltételeinek megteremtésével (ajánlószelvények gyűjtése, jelöltállítás, önkéntesek, szórólapok

stb.) semmint a tartalmi mondanivalóval. Úgy vélik, hogy maga a kormányváltás igénye elégséges üzenet, illetve, hogy a párt szakpolitikai ajánlatai a hitelesség, és hozzáértés érzetét keltik a szavazókban, ahhoz, hogy megadják a kormányváltáshoz a felhatalmazást. Egy olyan program kidolgozása, amely adott esetben 15-20 évre előre meghatározza egy politikai párt céljait, egyben körvonalazza annak világképét és viszonyulását a legfontosabb politikai, gazdasági, társadalmi kérdésekhez számos szakértő, akár háttérintézmény hosszútávú munkáját igényli. A legtöbbször a pártok úgy érzik, hogy erre nincs idejük, kapacitásuk, erőforrásuk, fontosabbak a rövidtávú célok megvalósításához szükséges keretek megteremtése. Jelen vizsgálatnak nem célja az ellenzék választási szereplésének értékelése, azonban azt megállapíthatjuk, hogy ezen a téren nagyon csekély elmozdulás történt a vizsgált időszak alatt, és rendszerint a kezdetben kreatívabb programok “sztenderdizálódtak”.

A 2022-es programban, tizenkét évnyi Fidesz kormányzást követően az ellenzéki összefogás esetében nem is jelenik meg a liberális demokrácia állapotára való reflexió, míg a Mi Hazánk programjában a liberális demokrácia nemhogy nincs válságban, hanem a globális elnyomás nagyon is virulens szimbólumaként jelenik meg. Az ellenzéki összefogás pártjai esetében az önreflexió nem a programban nyilvánul meg, hanem a közös indulásban. Az előző választás tanulságait technikai változtatásokba csatornázták be, nem ideológiai fejlesztésbe. Az együttműködés módját és feltételeit teremtették meg, de nem volt olyan hosszútávú, rendszerszintű tervezés azon a térfélen, mint ami a 90-es évek kezdetétől a Fidesz esetében megfigyelhető volt. Ennek egyik oka a pártok fragmentációja és ideológiai sokszínűsége lehetett, a másik pedig az, hogy nem realizálták a pártok, hogy *nem elég rendszerellenzékinek lenni, rendszeralternatívát is kell állítani az Orbán-rendszerrel*

szemben. Az ellenzéki összefogás pártjainak ajánlata még 2022-ben is az volt, hogy visszatérnek az Orbán előtti időszakhoz, nem pedig az, hogy megvizsgálják mi lehet az alapja a társadalmi elégedetlenségnek a liberális demokráciával szemben. Az ellenzék szereplése – még a Mi Hazánk relatíve erős eredményei ellenére is – azt mutatta, hogy a választók nem ab ovo a liberális demokráciát utasították el, azonban valami miatt mégis úgy ítélték, hogy a Fidesz jobban képviseli nézeteiket, mint az összefogás pártjai. Mindez azért fontos, mert az ellenzék és a Fidesz együtt adja ki a diskurzív teret Magyarországon. Sporthasonlattal élve, a Fidesz csak azt a terepet tudta bejátszani, amit az ellenzék átengedett neki. A kérdés csupán az, hogy vajon miért nem foglalkozik akkor az ellenzék a liberális demokrácia válságával? Vajon ez egy tudatos stratégia része, vagy a helyzetfelismerés hiánya?

Felmerülhet az a lehetőség, hogy George Lakoff *“Ne gondolj az elefántra!”* című könyvének tanácsát követve, azért nem foglalkoznak a Fidesz politikai programjának elméleti alapját adó kérdéssel, mert el akarnak szakadni a Fidesz keretezésétől. Ez önmagában jó stratégia, azonban az ellenzéki pártok általános kommunikációja nem erre enged következtetni, hiszen az ellenzék amúgy kifejezetten reaktív politikát folytat. Ráadásul foglalkozik a jogállamiság kérdésével, és rendszeresen antidemokratikusnak, illiberálisnak titulálja a Fideszt, tehát tematizálja a liberális demokrácia kérdését, de csak annyiban, hogy exponálja a számára kívánatos formáját (liberális demokrácia), és elítéli a Fidesz viszonyulását. Ennek következtében a Fidesz képes volt több kampányt is felépíteni a liberális demokrácia, illetve a liberális elit, és annak állítólagos képviselőinek kritikájára.

Sokkal valószínűbb az az eshetőség, hogy az ellenzék problématerképén nincs rajta a liberális demokrácia válságának olyan irányú interpretációja, amely a két alkotóelemének viszonyának belső feszültségéből vezeti le a konfliktust. Részben ismerethiányból, részben pedig, mert szembe megy politikai szocializációjukkal, és mert külföldi beágyazottságuk sem erősíti meg azt, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozni kell az illiberalizmus elutasításán túl. Ugyan létezik erre vonatkozó szakirodalom, mivel ezek nem a politikatudomány mainstream vonalához tartozóak, ezért amennyiben még el is jutna a szereplőkhöz, kevésbé tűnhetnek legitimnek, kívánatosnak azon politikai erők számára, amelyek oly módon próbálnak szembeszállni a kormányzó hatalommal, hogy européer, nyugatos mivoltukat, és a liberális demokrácia iránti elkötelezettségüket hangoztatják. A reflexió hiánya, valamint a Nyugathoz/Európához való viszony is ezt támasztja alá. A mintakövetés, valamint a rövidtávú politikai haszonszerzés prioritást élvez a politikai helyzetértékelés felett. A pártprogramok tartalmának elemzése rámutat arra, hogy még azon csekély kritikus különbségek is eltűntek idővel, amelyek az új, mozgalmi típusú pártok programjaiban a kezdetekben megjelentek. *Azaz, minél egységesebb frontot mutattak a pártok, annál kevésbé voltak sokszínűek, kreatívak, és kritikusak a programok.*

Mindez bizonyos mértékben egybecseng Ivan Krastev és Stephen Holmes azon meglátásával *A fény kialszik* című könyvükben, miszerint a hidegháborút követően az utánzás kora jött el, azaz, ha a történelem vége a liberális demokrácia globális győzelmét eredményezte, akkor nem volt más teendő a demokratizálódni kívánó nemzeteknek, mint lemásolni a liberális demokrácia intézményeit. A szerzők úgy fogalmazznak, hogy a liberális demokrácia ideológiai fensőbbisége olyan legitimációval

ruházta fel a nyugati intézményi formákat, hogy az utánzásuk kötelezőnek tűnt. Az ellenzék szemében ma is az, kommunikációjuk konzisztens az 1989-es időszak adaptációs narratívájával, amely az utánzást az Európához való visszatérés eszközeként tekintette. A politikai és ideológiai alternatívák hiánya azonban hosszútávon neheztelésbe fordult át, ami az illiberális demokráciák kiemelkedéséhez vezetett. A könyv szerint ugyanis az embereknek választási lehetőség kell, még akkor is, ha az csupán a választás illúziója. A populisták nem csak a liberális politika ellen lépnek fel, hanem hogy a kommunista ortodoxiát egy liberális ortodoxia váltsa fel. Krastev és Holmes ugyanis úgy látja, hogy a liberalizmus feláldozta a pluralizmus eszméjét a hegemonia kedvéért. A demokrácia csak egyféle lehetett, liberális. Nem volt mód a kulturális, történelmi sajátosságok érvényesítésére vagy a minta valamiféle konszenzuális formálására. Amennyiben ezt a megközelítést elfogadjuk igaznak, akkor érthetővé válik, miért kerülnek ki az Európai Unióval, vagy a kapitalizmussal szemben kritikus megjegyzések a közös programokból. Ha csak egyféle lehet a demokrácia, akkor minden, ami eltér a modelltől nem tekinthető demokratikusnak. A liberális demokrácia baloldali kritikája lényegében nem különbözik az illiberális kritikáktól e szerint a megközelítés szerint. Nem a tartalma számít ugyanis, hanem hogy megkérdőjelezi a mintát.

A pártprogramok hasonulása tehát az utánzás korának, vagy a mintakövetésnek a mellékhatása, amely csak részben tudatos, inkább egy tudatalatti igazodási kényszer megnyilvánulása, amelynek célja annak bizonyítása, hogy a “megfelelő oldalon” állnak. A mintakövetés ideálja azonban ellehetetleníti azt, hogy érdemben foglalkozzanak a liberális demokrácia válságának kérdésével, annak kiváltó okaival.

Elvégre, ha abból indulunk ki, hogy az illiberális demokráciák kialakulásának oka a populista vezetők, akkor adja magát, hogy csak le kell váltani őket valamilyen módon, és helyreáll a rend. Feltételezésünk szerint azonban a Fidesz sikerének nem kis részét az okozza, hogy foglalkozik a liberális demokrácia két elemének feszültségével, és megfogalmaz kritikákat a liberális demokrácia jelen állapotával szemben, azaz megkísérel mintaformaló magatartást folytatni, még akkor is ha ez súlyos politikai konfliktusokhoz vezet az ország számára. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy mi lett volna akkor, ha nem kerül nyilvánosságra anno az őszi beszéd, és a balliberális kormány tovább kormányozhat. Ez esetben a Gyurcsány-kormány szembesült volna azzal a társadalmi elégedetlenséggel, amit az utánzás kora eredményezett. Vajon hogyan kezelte volna ezt a feszültséget egy mintakövető, balliberális kormány? Azt tudjuk, hogy a Fidesznek mi volt erre a válasza, 2010, majd 2014 óta folyamatosak az alternatív szemléletmód kifejtésére tett kísérletek (Nemzeti Együttműködés Rendszere, illiberális állam koncepciója stb.) arról azonban semmit nem tudunk, hogy az ellenzék hogyan kezelte volna ezt a kérdést, illetve hogyan kezelné amennyiben kormányra kerülne a jövőben.

Miközben a pártok összefogása óhatatlanul a programok sztenderdizálásához, egységesítéséhez vezet, nem feltétlenül kell, hogy ahhoz is vezessen, hogy a programok kiüresednek, pusztán szakpolitikai kérdésekre fókuszálnak. A mintakövetés igénye, a liberális demokrácia támogatása az illiberalizmussal szemben nem jelenti azt, hogy a liberális demokrácia belső feszültségét figyelmen kívül hagyhatja az ellenzék, hiszen ez képezi napjaink demokrácia-vitájának középpontját. Amennyiben úgy tesz, mintha a probléma nem létezne, azzal egy létező társadalmi igényt ignorál, nem a Fidesz hatalompolitikai megközelítését.

Miközben nem kell azonos álláspontra helyezkednie a liberalizmus kritikusával, amennyiben nem is foglalkozik a kérdéssel, nincs is tudatában annak, hogy a Fidesz mi ellen ágál, és választási felkészülése megmarad a technikai, illetve szakpolitikai szinten, akkor nehezen látható, hogy miként eredményezne eltérő kimenetelt a következő kísérlet a kormányváltásra. A tudatalatti mintakövetés nemzetközileg jutalmazott komfortfokozatát egy tudatosabb megközelítésre kell váltania, akár saját mintaformáló elemekkel kiegészítve.

